

Otkriće u Lukaču i Požegi kao prilog poznavanju topografije naselja starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj

Entdeckung in Lukač und Požega als ein Beitrag zur Kenntnis der Topographie der Siedlungen der Starčevo-Kultur in Nordkroatien

Izvorni znanstveni rad
Prapovijesna arheologija
Original scientific paper
Prehistoric archaeology

Dr. Sc. KORNELIJA MINICHREITER
Institut za arheologiju
Ul. grada Vukovara 68
HR - 10000 Zagreb

UDK 903.42(497.5-37 Požega) "643"

U radu je pregledno i ilustrativno prikazana topografija 60 naselja starčevačke kulture (mlade kameno doba - stariji neolitik) u sjevernoj Hrvatskoj. Najnovije otkriće starčevačkih naselja u Lukaču i Požegi dopunili su spoznaje o gustoći naseljenosti Požeške kotline i upućuju na poseban razvitak starčevačke kulture na ovom prostoru. Detaljne topografske analize starčevačkih lokaliteta upućuju na određene zakonitosti pri izboru mjesta za izgradnju naselja. To su: visoke priobalne terase uz veće rijeke, niski osunčani brežuljci u potocnim dolinama ili blago povišena zemljišta - grede uz nekadašnje vodotokove. U radu su naznačene nadmorske visine svih naselja (pregledna tablica) i detaljne topografske karte s nazivima naselja u riječnim dolinama. Nakon analize ovako velikog broja naselja autorica na preglednoj karti prvi put prikazuje vodene putove i komunikacije stanovništva riječnim dolinama u ranom neolitu sjeverne Hrvatske.

O topografskim osobinama prvih zemljoradničkih naselja u sjevernoj Hrvatskoj raspolazemo danas već dosta jasnim podacima na osnovi sustavnih obilazaka terena,¹ pravodobnih intervencija pri slučajnim otkrićima u građevinskim radovima i velikim zaštitnim istraživanjima unatrag 20 godina.²

Prvi nalazi starčevačke kulture na našem tlu otkriveni su prilikom iskopa temelja za gimnaziju u Vukovaru 1894.g. (DIMITRIJEVIĆ 1969, 12). Oko 1900. g. MILAN TURKOVIĆ pronalazi starčevačku keramiku u Požeškoj kotlini blizu Kutjeva i u Draganlugu i daruje ju Arheološkom muzeju u Zagrebu³ (TURKOVIĆ 1900, 204-205). Nakon prekida od 40 godina njemački arheolog R. R. SCHMIDT obavio je arheološka istraživanja u Bapskoj, na Sarvašu i u Vučedolu (SCHMIDT 1945, 175, 183-185) i evidentirao nalaze u Erdutu i Vukovaru "Adica" i ciglana Elitz (SCHMIDT 1945, 126-127, 184-185).

Od 1950.-1970.g. evidentirano je 12 novih starčevačkih nalazišta od kojih su na 4 provedena manja sondiranja: Satnica (DEKKER 1959, 42), Gorjani (DIMITRIJEVIĆ 1968, 28), Erdut "Veliki Liman" (BULAT 1967, 375), Ladimirci (ŠIMIĆ 1984, 51-61), Bukovlje "Igrač" (BELIĆ i PETROVIĆ 1971, 11) i Lipovac (KORDA 1960, 50-53). Z. MARKOVIĆ je 1965.-1966. g. skupio površinske ulomke u Podgoraču "Polje Breški" (MARKOVIĆ 1971, 16-17), a 1968. g. Z. LOVRENČEVIĆ otkriva nalazište u Ždralovima (DIMITRIJEVIĆ 1969, 16). Manja iskapanja proveo je S. DIMITRIJEVIĆ na "Iržnici", "Ervenici" i u Ul. 1. maja u Vinkovcima (DIMITRIJEVIĆ 1969, 13-15), a D. IVEKOVIĆ u zapadnoj Slavoniji u Tomašici (IVEKOVIĆ 1966, 19-21).

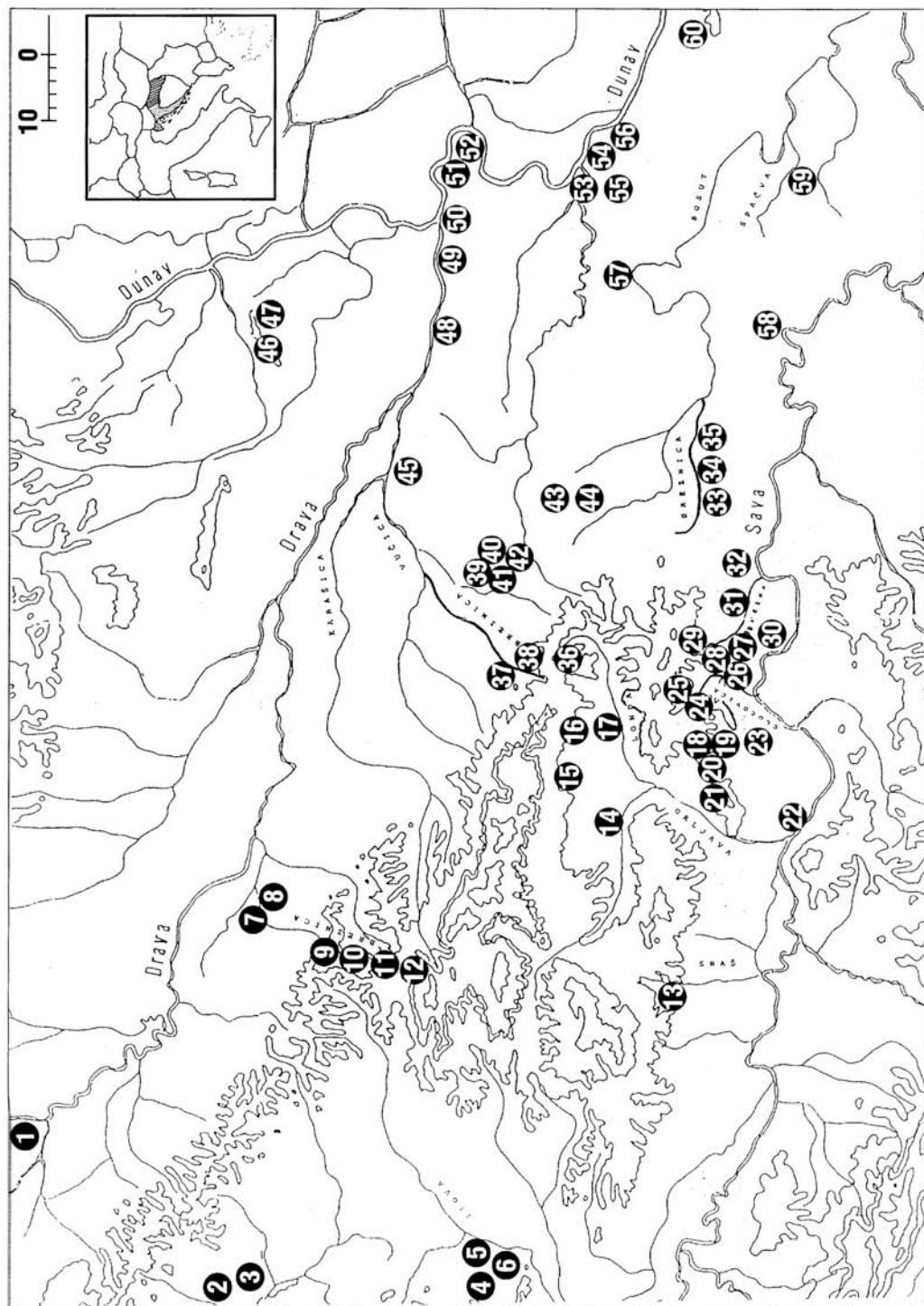
Nakon 1970. g. uslijedilo je desetljeće intenzivnijih otkrića starčevačkih nalaza. Od 1970. do 1980. g. evidentirano je 7 lokaliteta, na 4 su provedena manja sondiranja, a u Vinkovcima na više lokacija velika zaštitna iskapanja

Sustavna rekognosciranja Slavonije i Baranje od 1970. - 1990. godine pod vodstvom K. MINICHREITER, tadašnjeg arheologa Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku (sada Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, povjerenstvo u Osijeku), obavljena su u suradnji s kustosima slavonskih i baranjskog muzeja na prostoru sljedećih županija: Osječko-baranjske 156 lokaliteta (M. BULAT, J. ŠIMIĆ, H. GÖRICKI-LUKIĆ, P. MATIĆ), Vukovarsko-srijemske 82 lokaliteta (A. DORN, I. SKRA-JANOŠIĆ, V. PLEMIĆ), Brodsko-posavske 45 lokaliteta (J. MIŠKIV, J. LOZUK), Požeško-slavonske 62 lokaliteta (D. SOKAČ-ŠTİMČIĆ), Virovitičko-podravske 47 lokaliteta

(D. DRAGANIĆ, D. ŠABOLJ), Bjelovarsko-bilogorske 40 lokaliteta (G. JAKOVLJEVIĆ), ukupno 432 lokaliteta. Od 60 starčevačkih naselja autorica je terenski pregledala 47.

2. Najveća zaštitna arheološka istraživanja starčevačkih nalazišta bila su u Vinkovcima 1975. do 1977. g. (voditelji: S. DIMITRIJEVIĆ, I. SKRA-JANOŠIĆ i K. MINICHREITER), Pepelani 1985. g. (voditeljica K. MINICHREITER) i Zadubravlju 1990. i 1991. g. (voditelji: K. MINICHREITER, J. MIŠKIV i J. LOZUK).

3. Za uvid u nalaze zahvaljujem DUBRAVKI LETUNČIĆ-BALLEN, višoj kustosici Arheološkog muzeja u Zagrebu.

na površini od 6.450 m². Rekognosciranjem terena otkriveni su: Gačište (MINICHREITER 1986a, 81-89), Kaniška Iva (TEŽAK-GREGL 1993,13), Podgorač "Bukvik" i "Crni panj", Razbojište (MARKOVIĆ 1985, 44), Slavonski Brod "Marukićeva ulica" (MINICHREITER 1992, 22) i Stara Rača (DIMITRIJEVIĆ 1979, 236). Manja sondiranja provedena su u Našicama (BULAT 1971, 20-22; DIMITRIJEVIĆ 1978, 74), Šagovini Černičkoj (DIMITRIJEVIĆ 1978, 74, 96), Županji (PLEMIĆ 1976, 6-7; ista 1976a, 20), Slavonskom Brodu, "Marukićeva ulica" (MINICHREITER 1992, 22) i velika zaštitna iskapanja u Vinkovcima na lokacijama: "Tržnica", Hotel "Slavonija", Robna kuća "Zvijezda", "Jugobanka" (danas Cibalc banka) i Robna kuća "Nama" (DIMITRIJEVIĆ 1979, 239-240; ISKRA-JANOŠIĆ 1984, 146-148; MINICHREITER 1992, 23-28).

Od 1980. do 1991. g. (početka agresije na Hrvatsku) otkriveno je 13 novih, 3 slučajno, 3 je sondirano a iskapanja su provedena na 5 starčevačkih lokaliteta. Obilaskom terena evidentirani su: Bicko Selo (MINICHREITER 1989, 43), Glogovica (MINICHREITER 1992a, 17), Korduševci (LOZUK 1993, 38), Lovčić (MINICHREITER 1992a, 17), Orešac (MINICHREITER 1985, 45-46), Pčelić "Medakuša" i "Dakino brdo" (MINICHREITER 1990a, 25), Pepelana (MINICHREITER 1985, 41-51), Polubaše (MARKOVIĆ 1985, 48), Slavonski Kobaš (MIŠKIV 1984, katalog, MINICHREITER

1992a,17; LOZUK 1993, 31-38), Stara Krivaja (evidentirali K. MINICHREITER i Z. BOJČIĆ), Stari Perkovci "Glože" (JANČEVSKI 1986, 40), i Stari Perkovci "Kod Lipe" (evidentirali K. MINICHREITER, J. MIŠKIV i J. LOZUK). Pri građevinskim radovima slučajno su otkriveni: Lukač (podaci Gradski muzej Požega),⁴ Slavonski Brod - Užarevićeva ulica kod Glogovice (LOZUK 1993, 31-38) te Slobodnica (LOZUK 1993, 31-38). Sondirani su: Aljmaš (MINICHREITER 1982, 6-8), Gornja Vrba (JANČEVSKI 1986, 40-41) i Vrpolje (JANČEVSKI 1986, 40). Od 1980. do 1991. g. provedena su najveća arheološka istraživanja starčevačkih naselja na površini od 8.400 m² u proteklom vremenu od prvih otkrića 1894. g. do danas. Tijekom 1982.,1985. i 1986. g. istraženi su Kneževi Vinogradi (ŠIMIĆ 1986, 16-17; ista 1986a, 35-36; ista 1989, 40), 1984.-1989.g. Vučedol (DURMAN i FORENBAHER 1989, 33-35), 1985.g. Pepelana (MINICHREITER 1985, 41-51; ista 1992, 17-20), 1989.g. Kapelica (HÖBL 1989, 165-166) i 1989.-1990. g. Zadubravljje (MINICHREITER 1989,44; ista 1992, 29-36).

Od 1991. do 1996. g. otkriveno je 8 novih lokaliteta od kojih su 4 sondirana: 1993. g. Donji Slatinik (LOZUK 1994, u tisku)⁵ i Makloševac⁶; 1994. g. Požega (MINICHREITER i SOKAČ-ŠTIMAC 1994, 36-37) i Osijek (ŠIMIĆ 1989a, 25-26; ista 1995, 23-26)⁷; 1995. g. Slavonski Brod, ciglana,⁸ a 1996. g. kod Zagrada "Rupe", "Kučiste" i "Ograde".

Sl. 1. Nalazišta starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj:

Abb. 1 Fundstellen der Starčevo-Kultur in Nordkroatien:

- Zahvaljujem DUBRAVKI SOKAČ-ŠTIMAC, muzejskoj savjetnici i ravnateljici Gradskog muzeja u Požegi, što mi je dostavila na uvid iskapani arheološki materijal i dopustila njegovu objavu.
- Zahvaljujem JOSIPU LOZUKU ravnatelju Muzeja Brodskog Posavlja u Slavonskom Brodu, na dostavljenim podacima i dopuštenju njihove objave.
- Zahvaljujem JOSIPU WALERU, ravnatelju Zavičajnog muzeja u Našicama što mi je omogućio obilazak lokaliteta i odobrio objavu starčevačkih nalaza iz Makloševca.
- Zahvaljujem JASNI ŠIMIĆ, višoj kustosici Muzeja Slavonije Osijek u Osijeku, što mi je omogućila uvid u starčevačke nalaze i dopustila njihovu objavu.
- Kolegici JESENKI MIŠKIV, višoj kustosici Muzeja Brodskog Posavlja u Slavonskom Brodu, zahvaljujem na obavijesti o slučajnom otkriću starčevačkih nalaza na ciglani, njihovom uvidu na terenu i dopuštenju njihove objave.
- Tijekom proljeća 1996. g. sudjelovala sam u rekognosciranju sjevernog dijela Dilj-gore pod vodstvom JOSIPA LOZUKA, ravnatelja Muzeja Brodskog Posavlja. Zahvaljujem kolegi LOZUKU na odobrenju objave starčevačkih lokaliteta.

- Gola-Tišlarovi bregi, 2 Ždralovi-selo, 3 Stara Rača-selo, 4 Kapelica-Kapelica, 5 Tomašica-Ravnice, 6 Kaniška Iva-Osušak, 7 Gačište-iza crkve, 8 Orešac-Dvorine, 9 Pčelić-Dakino brdo, 10 Pčelić-Medakuša, 11 Pepelana-Lug i Razlivlje, 12 Stara Krivaja-Katinac, 13 Šagovina Černička-Polje, 14 Požega-UL. P.Radića, 15 Lukač-Bašćice, 16 Kutjevo-Vlastelinski vinograd, 17 Draganlug-Pilana, 18 Zagrada-Rupe, 19 Zagrada-Kučiste, 20 Zagrada-Ograde, 21 Lovčić-Gradina, 22 Slavonski Kobaš-Selište, 23 Slobodnica-Lateralni kanal, 24 Glogovica-Durin bajer, 25 Donji Slatinik-Praulje, 26 Slavonski Brod-Glogovica, 27 Slavonski Brod-ciglana, 28 Bukovlje-Igrač, 29 Korduševci-Babine njivice, 30 Gornja Vrba-Glivne, 31 Zadubravljje-Dužine, 32 Bicko Selo-Veliki brijeg, 33 Stari Perkovci-Glože, 34 Stari Perkovci-Kod Lipe, 35 Vrpolje-Veliko polje, 36 Polubaše-selo, 37 Našice-ciglana, 38 Makloševac-ciglana, 39 Podgorač-Polje Breški, 40 Podgorač-Crni Panj, 41 Podgorač-Bukvik, 42 Razbojište-Siroko jutro, 43 Gorjani-Kremenjače, 44 Satnica Đakovačka-Gradac, 45 Ladimirevci-Željkovac, 46 Bli Manastir-ciglana, 47 Kneževi Vinogradi-osnovna škola, 48 Osijek-Retfala, 49 Sarvaš-Vlastelinski brijeg, 50 Aljmaš-Podunavlje, 51 Erdut-Paniča Skela, 52 Erdut-Veliki Liman, 53 Vukovar-Adica, 54 Vukovar-gimnazija, 55 Vukovar-Ciglana Eltz, 56 Vučedol-Gradac, 57 Vinkovci-južni dio grada, 58 Županja-Šlaj, 59 Lipovac-Narača, 60 Bapska-Gradac.

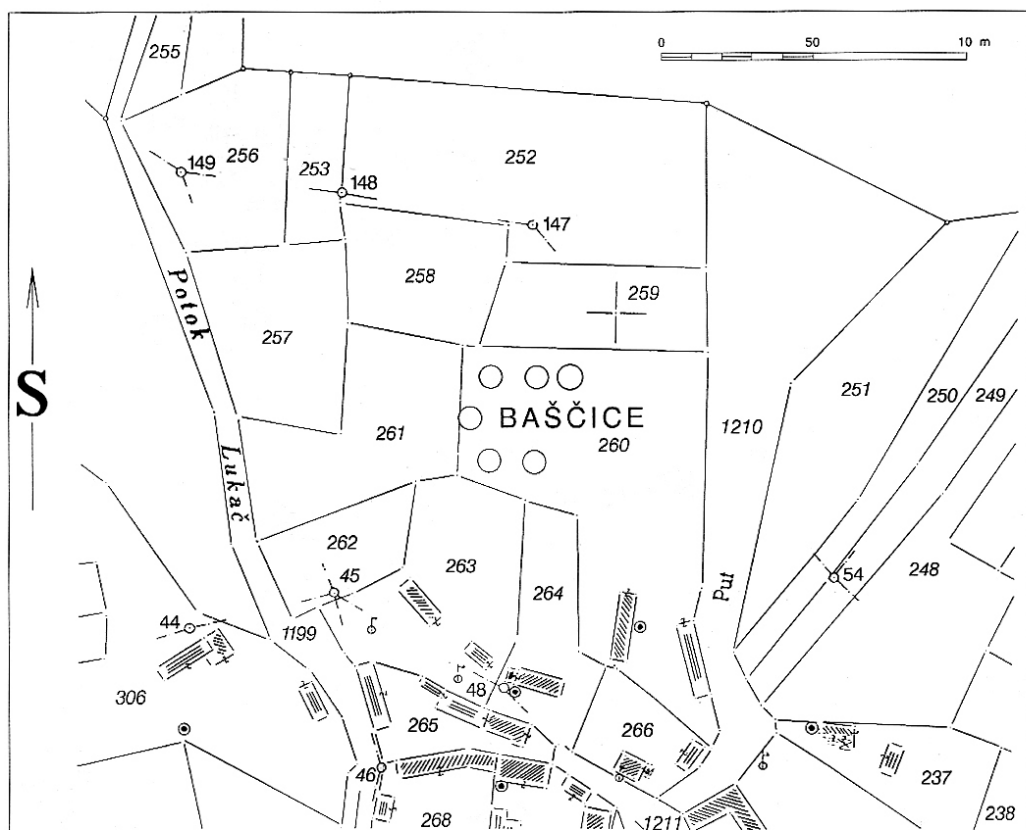
Na području sjeverne Hrvatske do sada je poznato 60 starčevačkih naselja (sl. 1), pa je rasprostranjenost ove kulture utvrđena od istočne hrvatske granice do bjelovarskog kraja na zapadu. Unutar njezinih poznatih granica gustoća naselja nije ravnomjerno raspoređena.

U dijelovima Slavonije i Baranje, koji su detaljno rekonstruirani i gdje postoji aktivna muzejska arheološka služba, otkriveni su nizovi starčevačkih naselja, za razliku od gotovo trećine Slavonije gdje o ovoj kulturi ne znamo ništa. Premda je veći dio Slavonije sustavno rekonstruiran, mogućnost pronalazanja starčevačkih naselja jako je mala. Ova su naselja (ako su jednoslojna) u većini prekrivena oko 60 cm debelim slojem sterilne zemlje, a kod višeslojnih lokaliteta starčevački su nalazi po svojem kronološkom položaju u najdonjem sloju. Zbog toga se njihovi ostaci rijetko pronalaze na površini zemlje, pa se najčešće otkriju slučajno, pri raz-

novrsnim građevinskim radovima, na dubini većoj od 60 cm.

Prostor Požeške kotline kao geomorfološki zatvorena cjelina bio je od najstarije prapovijesti povezan riječnim putovima sa susjednom Posavinom. Povoljni zemljopisni uvjeti omogućavali su kontinuirani slijed kultura od mladog kamenog doba do danas. Arheološka građa upućuje na to da su se u ovom središnjem slavonskom prostoru smjenjivale sve kulture svojstvene za južnu Panoniju s isprepletenim utjecajima zapadnog (alpskog) i istočnog (transdanubijskog) područja.

Starčevačka kultura otkrivena je na dva lokaliteta u Požeškoj kotlini još 1900. g. (Kutjevo i Draganlug) i do najnovijih slučajnih nalaza u Lukaču i Požegi, nakon skoro 100 godina, o njoj znamo vrlo malo. To više su dragocjeni ovi podaci jer daju naslutiti da se starčevačka kultura u Požeškoj kotlini razvijala na poseban način.

Sl. 2. Topografska karta Lukača s položajem starčevačkog naselja

Abb. 2 Topographische Karte von Lukač mit der Lage der Starčevo-Siedlung

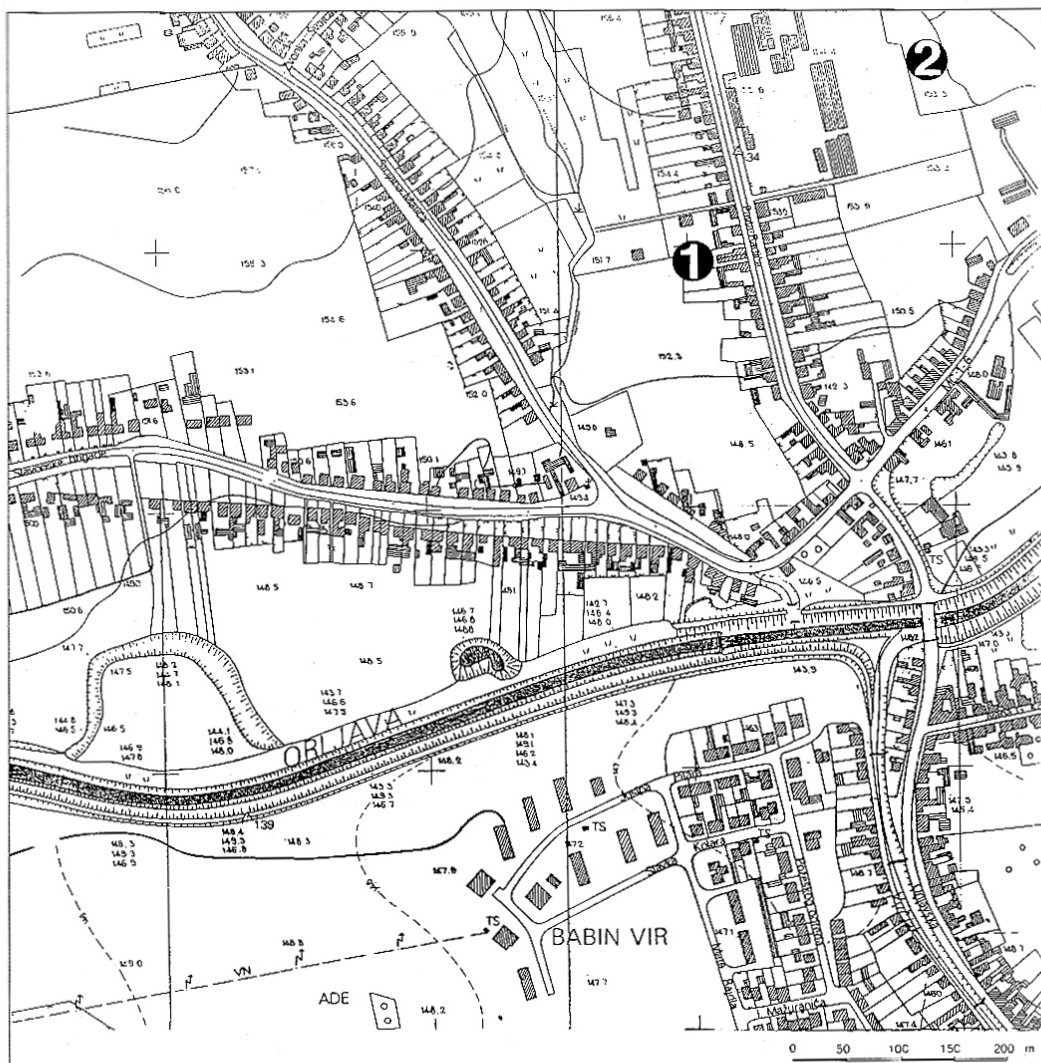
U sjevernom dijelu Lukača (sl. 2), na južnim obroncima Krndije, uz lijevu obalu potoka Lukača, kod iskopa rovova 1991./1992. g. otkriveno je višeslojno prapovijesno naselje s brojnom recgajarskom, sopotskom i nekoliko ulomaka starčevačke keramike.¹⁰ Ulomci grube starčevačke keramike ukrašeni su kaneliranim barbotinom svojstvenim za razvijene faze starčevačke kulture (kanelirani barbotin tipičan je ukras na keramici od lincara B do završetka spiraloidea B stupnja), no relativno malen broj pronađenih ulomaka ne pruža mogućnost detaljnijeg determiniranja ovog naselja.

Najnovije otkriće još jednog (četvrtog) starčevačkog naselja u Požeškoj kotlini dogodio se slučajno 1994. g. u 10. Iskapani ulomci keramike predani su Gradskom muzeju u Požegi.

sjevernom dijelu grada Požege (sl. 3) na najnižoj južnoj terasi Papuka uz lijevu obalu rijeke Orljave (MINICHREITER i SOKAČ ŠTIMAC 1994, 36-37). Pri iskupu zemlje za podrum, u dvorištu zapadno od kuće br. 41 u ulici Pavla Radića, iskopan je dio prapovijesne zemunice u dužini od 3,5 m (smjerom sjever - jug) i širini od 1,5 m (smjerom istok - zapad).

Stratigrafska situacija iskopa bila je sljedeća:

- 0,00-0,20 m, sloj humusa
- 0,20-1,15 m, sloj sive gline miješan s česticama žute i smeđe bez arheoloških nalaza
- 1,15-2,30 (2,00 ili 1,68 m) izrazito crna zemlja s ostacima kućnog ljepla, gari, pepela, ulomcima keramike i mikrolita.

Sl. 3. Topografska karta Požege s položajem starčevačkog naselja (1) i kasnobrončanodobne nekropole na Ciglani (2)

Abb. 3 Topographische Karte von Požega mit der Lage der Starčevo-Siedlung (1) und der frühbronzezeitlichen Nekropole bei der Ziegelei (2)

Iskop je pokazao da je neolitičko naselje na ovom dijelu prekriveno sterilnom zemljom debljine 1,15 m, što upućuje na mogućnost potpune očuvanosti lokaliteta na svim slobodnim površinama ispod današnjih okućnica i oranica s istočne i zapadne strane ulice. Iskop za područje presjekao je dio veće zemunice sa dvije prostorije: sjeverna dužine 1,70 m, dubine 0,85 m (od 1,15-2,00 m od površine zemljišta) i južna dužine 1,50 m - nastavlja se dalje prema jugu, dubine 1,15 m (od 1,15-2,30 m). Između sjeverne i južne prostorije bila je zemljana pregrada širine 50 cm, na kojoj se moglo sjediti ili odlagati kućne predmete. Ova pregrada bila je u sjevernoj prostoriji visine 30 cm, a u južnoj, dublje ukopanoj, oko 60 cm. Zapadno od podrumskog iskopa na udaljenosti od 2,5 m, nakon dojave o ovom pronalasku, iskopana je sonda 2 X 3 m, na preostalom slobodnom prostoru dvorišta.¹¹ U sondi, na dubini od 1 m, otkriveno je uništeno otvoreno ognjište (komadi pečene zemlje s puno gari i pepela) s rijetkim ulomcima keramike oko njega. Probnna sonda pokazala je tipičnu terensku sliku starčevačkog naselja u prostoru između zemunica gdje mogu biti otvorena ognjišta i rijetki ulomci keramičkih posuda. U višegodišnjim arheološkim istraživanjima mlađih prapovijesnih naselja uočili smo brojnost keramičkih ulomaka i na prostorima izvan zemunica, dok su ovi međuprostori u starčevačkim naseljima potpuno čisti.

Starčevačkim posudama otkrivenim u iskopu podruma i probne sonde pripadaju ulomci grube, fine i slikane keramike. Gruboj keramici pripadaju ulomci loptastih posuda s ravnim (T.1/3), "S" profilom (T.1/1) ili zadebljanim obodom (T.1/2). Jedan od oboda bio je ukrašen otiscima prsta (T.1/3), na trbuhu su bile dvostruke bradvice ili vodoravne ručke (T.3/1-3), a dna su ravna ili malo povišena kao stopa (T.2/3). Površine posuda su neravne, ukrašene pravim (T.1/1) ili plitkim kanceliranim barbotinom (T.2/1,2), dvobojnog presjeka, izrađena od gline pomiješane s kvarcnim pijeskom. Finoj keramici pripadaju ulomci poluloptastih zdjela (T.4/1-3) i kupa na nozi (T.4/4,5) s bradavicama (vjerojatno 4) na trbuhu (T.4/2,3). Jedan ulomak finih stijenki s crvenom prevlakom na vanjskoj i unutrašnjoj strani ima okomito izveden pravolinijski uzorak tamnosmeđom bojom (T.4/1). Pronađeni ulomci starčevačke keramike pokazuju neke elemente stupnjeva lineara A i C, pa će se tek na osnovi analize većeg broja nalaza moći utvrditi radi li se o dugotrajnosti naselja ove kulture ili njezinom posebnom razvoju na prostoru Požeške kotline.

Odabir naselbinskih mjesta na novootkrivenim lokalitetima u Požeškoj kotlini nosi u sebi topografska obilježja starčevačkih naselja na cjelokupnom prostoru sjeverne Hrvatske. Nizovi starčevačkih naselja izgrađivani su uz us-

taljene prapovijesne komunikacije - najčešće doline vodotokova, na povišenim suhim (ocjeditim) zemljištima, koji su pružali idealne uvjete za naseljavanje i poljoprivredu.

Analiza 60 starčevačkih lokaliteta koju ovdje donosimo (abecednim redom) omogućila je cjelovito poznavanje topografije starčevačkih naselja u sjevernoj Hrvatskoj:

ALJMAŠ, "Podunavlje" (sl. 1/50)

Višeslojno prapovijesno naselje (od neolitika do late-na), otkriveno je obilaskom terena (M.BULAT) i tijekom manjeg zaštitnog sondiranja 1982. g. na lokaciji "Podunavlje" (MINICHREITER 1982, 6-8). U podrumskom dijelu budućeg stambenog objekta na početku ulice Podunavlje otkrivena je velika zemunična jama s ulomcima starčevačke keramike u najdonjem sloju, što je dopunilo spoznaje o gustoći naseljenosti južne dunavske obale već u najranijem neolitu. Do sada je otkriveno 8 naselja starčevačke kulture, no pretpostavljamo da je na ovom obalnom pojasu postojao neprekinuti niz neolitičkih naselja od Aljmaša (gdje Drava utječe u Dunav) pa do Iloka (istočna granica Hrvatske).

Lokacija starčevačkog naselja "Podunavlje" nalazi se u središnjem dijelu Aljmaša, sjeverno od župne crkve sv. Marije, na obronku visoke lesne terase (južna obala Dunava, na nadmorskoj visini od 95 do 105 m), koja se na svojoj sjevernoj strani blago spušta u riječno korito. Izbor izgrađenja naselja po svojem položaju identičan je ostalim obalnim naseljima ovog dijela Podunavlja. Prema sadašnjim podacima najbliže naselje ovom u Aljmašu jest Sarvaš, udaljen samo 8 km zapadno od njega. Pretpostavljamo da je i u susjednom Bijelom Brdu bilo starčevačko naselje, što će biti predmetom budućih arheoloških istraživanja.

BAPSKA "Gradac" (sl.1/60)

Višeslojno prapovijesno i srednjovjekovno naselje i nekropolu na "Gradcu" u Bapskoj istraživao je 1939. i 1940. g. od njemačkog arheologa R. R. SCHMIDT (SCHMIDT 1945, 183; DIMITRIJEVIĆ 1979, 231-232; ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN 1954, 45). U najdonjim slojevima iznad zadržice otkriveni su ulomci starčevačke keramike što upućuje na do sada najistočnije poznato starčevačko naselje unutar granica sjeverne Hrvatske.

"Gradac" se nalazi oko 1 km južno od sela i oko 300 m zapadno od ceste Bapska-Šid, na nadmorskoj visini od 180 m. Ovaj brežuljak nadvisuje okolni teren za oko 10 m, a strmim sjevernim, zapadnim i južnim stranama izdvojen je od okolnog zemljišta. Vjerojatno je u prapovijesti ovdje bio izgrađen obrambeni jarak koji je štiti naselje s tri strane. Na svojoj istočnoj strani "Gradac" se nado-vezuje na zaravni plato jednog od zapadnih obronaka

11. Nakon obavijesti vlasnika zemljišta DAMIRA MIRKOJEVIĆA o pronalasku keramike u iskopanom zemljištu, D. SOKAČ-ŠTIMAC pregledala je teren i nalaze te izvjestila Institut za arheologiju u Zagrebu o otkriću i mogućnosti dodatnog iskopavanja na lokalitetu. Nakon nekoliko dana istražena je probna sonda pod stručnim vodstvom K. MINICHREITER i D. SOKAČ-ŠTIMAC. Zahvaljujem kolegici D. SOKAČ-ŠTIMAC na stručnoj suradnji.

Sl. 4. Tablica nadmorskih visina starčevačkih naselja u sjevernoj Hrvatskoj (izradio: K. MINICHREITER)

Abb. 4 Tabelle der Meereshöhen von Starčevo-Siedlungen in Nordkroatien (erstellt von K. MINICHREITER)

NAZIV LOKALITETA Fundstelle	NADMORSKA VISINA - Seehöhe (M)																							
	bis do 80	85	90	95	100	105	110	115	120	125	130	135	140	145	150	155	160	165	170	175	180	185	190	
1 GOLA, "Tišjarovi bregi"																								
2 ŽDRALOVI, selo																								
3 STARA RAČA, selo																								
4 KAPELICA, "Kapelica"																								
5 TOMAŠICA, "Ravnice"																								
6 KANIŠKA IVA, "Osusak"																								
7 GAČIŠTE, iza crkve																								
8 OREŠAC, "Dvorine"																								
9 PČELIĆ, "Dakino brdo"																								
10 PČELIĆ, "Medakuša"																								
11 PEPELANA, "Lug i Razlivlje"																								
12 STARA KRIVAJA, "Katinac"																								
13 ŠAGOVINA CERNIČKA, "Polje"																								
14 POŽEGA, ulica P. Radića																								
15 LUKAČ, "Bašćice"																								
16 KUTJEVO, "Vlastelinski vinogradi"																								
17 DRAGANLUG, pilana																								
18 ZAGRAĐE, "Rupe"																								
19 ZAGRAĐE, "Kučište"																								
20 ZAGRAĐE, "Ograde"																								
21 LOVČIĆ, "Gradina"																								
22 SLAVONSKI KOBAS, "Seliste"																								
23 SLOBODNICA, lateralni kanal																								
24 GLOGOVICA, "Đurin bajer"																								
25 DONJI SLATNIK, "Praulje"																								
26 SLAVONSKI BROD, "Glogovica"																								
27 SLAVONSKI BROD, ciglana																								
28 BUKOVlje (Slav. Brod), "Igrač"																								
29 KORDUSEVCI, "Bahine njivice"																								
30 GORNJA VRBA, "Glivne"																								
31 ZADUBRAVLJE, "Dužine"																								
32 BICKO SELO, "Veliki brijeg"																								
33 STARI PERKOVCi, "Glože"																								
34 STARI PERKOVCi, "Kod Lipe"																								
35 VRPOLJE, "Veliko polje"																								
36 POLUBAŠE, selo																								
37 NAŠICE, ciglana																								
38 MAKLOŠEVAC, ciglana																								
39 PODGORAČ, "Polje Breški"																								
40 PODGORAC, "Crni Panj"																								
41 PODGORAČ, "Bukvik"																								
42 RAZBOJIŠTE, "Široko jutro"																								
43 GORJANI, "Krcmenjače"																								
44 SATNICA ĐAKOVAČ, "Gradac"																								
45 LADIMIREVCI, "Željkovac"																								
46 BELI MANASTIR, ciglana																								
47 KNEŽEVI VINOGRADI, osn. škola																								
48 OSIJEK, "Retfala"																								
49 SARVAS, "Vlastelinski brijeg"																								
50 ALJMAŠ, "Podunavlje"																								
51 ERDUT, "Panića skela"																								
52 ERDUT, "Veliki Liman"																								
53 VUKOVAR, "Adica"																								

	NAZIV LOKALITETA	1894-1900	1938-1949	1950-1959	1960-1969	1970-1979	1980-1989	1990-1996
1	GOLA, "Tišjarovi bregi"					1971 ↑ ↔	→	→
2	ŽDRALOVI, selo				1968 ↑	→	→	→
3	STARA RAČA, selo					1975 ↑	→	→
4	KAPELICA, "Kapelica"						1989 ↑ ↔	→
5	TOMAŠICA, "Ravnice"				1966 → ↔	→	→	→
6	KANIŠKA IVA, "Osusak"					1976 ↑ ↔	→	→
7	GAČIŠTE, iza crkve					1977 →	→	→
8	OREŠAC, "Dvorine"						1984 →	→
9	PČELIĆ, "Dakino brdo"						1985 →	→
10	PČELIĆ, "Medakusa"						1985 →	→
11	PEPELANA, "Lug i Razlivlje"						1984 ↑ ↔	→
12	STARA KRIVAJA, "Katinac"						1986 →	→
13	ŠAGOVINA CERNIČKA, "Polje"					1977 ↔	→	→
14	POŽEGA, ulica P. Radića							1994 ↑ ↔
15	LUKAČ, "Bašice"							1991 ↑ →
16	KUTJEVO, "Vlastelinski vinogradi"	1990 →	→	→	→	→	→	→
17	DRAGANLUG, pilana	1990 ↑	→	→	→	→	→	→
18	ZAGRAĐE, "Rupe"							1996 →
19	ZAGRAĐE, "Kučiste"							1996 →
20	ZAGRAĐE, "Ograde"							1996 →
21	LOVČIĆ, "Gradina"						1988 →	→
22	SLAVONSKI KOBAS, "Selište"						1988 →	→
23	SLOBODNICA, lateralni kanal						1988 ↑	→
24	GLOGOVICA, "Đurin bajer"						1988 →	→
25	DONJI SLATNIK, "Prauljc"							1993 ↑ ↔
26	SLAVONSKI BROD, "Glogovica"					1975 ↑	→	→
27	SLAVONSKI BROD, ciglana							1995 ↑
28	BUKOVLJE (Slav. Brod), "Igrač"				1968 ↑	→	→	→
29	KORDUŠEVCI, "Babine njivice"						1988 →	→
30	GORNJA VRBA, "Glivac"						1985 ↑ ↔	→
31	ZADUBRAVLJE, "Dužine"						1988 → ↔	↔ →
32	BICKO SELO, "Veliki brijeg"						1988 →	→
33	STARI PERKOVCI, "Glože"						1985 ↑ →	→
34	STARI PERKOVCI, "Kod Lipce"						1988 →	→
35	VRPOLJE, "Veliko polje"						1985 ↑ ↔	→
36	POLUBAŠE, selo						1985 ↑ →	→
37	NAŠICE, ciglana					1971 ↑ →	→	→
38	MAKLOŠEVAC, ciglana							1993 ↑ →
39	PODGORAC, "Polje Breški"				1966 → ↔	→	→	→
40	PODGORAC, "Crni Panj"						1980 ↑ →	→
41	PODGORAC, "Bukvit"					1977 →	→	→
42	RAZBOJIŠTE, "Široko jutro"					1975 →	→	→
43	GORJANI, "Kremenjače"			1957 →	→	→	→	→
44	SATNICA ĐAKOVAČ, "Gradac"			1957 →	→	→	→	→
45	LADIMIREVCI, "Željkovac"				1960 →	→	→	→
46	BELI MANASTIR, ciglana			1954 ↑ →	→	→	→	→
47	KNEŽEVI VINOGRADI, osn. škola						1982 ↑ ↔	→
48	OSIJEK, "Retfala"							1994 ↑ ↔
49	SARVAŠ, "Vlastelinski brijeg"		1942 ↑ ↔	→	→	→	→	→
50	ALJMAŠ, "Podunavlje"						1982 ↑ ↔	→
51	ERDUT, "Panića skela"		1940 →	→	→	→	→	→
52	ERDUT, "Veliki Liman"				1965 →	→	→	→
53	VUKOVAR, "Adica"		1940 →	→	→	→	→	→
54	VUKOVAR, gimnazija	1894 ↑ →	→	→	→	→	→	→
55	VUKOVAR, "Cigla Eltz"		1940 ↑ →	→	→	→	→	→
56	VUČEDOL, "Gradac"		1938 ↑ ↔	→	→	→	→	→
57	VINKOVCI, južni dio grada			1951 ↑ ↔	→	→ ↔	↔	↔ →
58	ŽUPANJA, "Slaps", obala Save					1975 ↑ ↔	→	→
59	LIPOVAC, "Narača"			1954 ↑ ↔	→	→	→	→
60	BAPSKA, "Gradac"		1940 → ↔	→	→	→	→	→

Sl. 5. Tablica starčevačkih naselja prema godinama njihovih otkrića:
 Legenda: (→)otkriveno rekognosciranjem; (↑)slučajno otkriće; (↔)obav-
 ljena arheološka sondiranja ili iskapanja (izradila: K. MINICHREITER)

Abb. 5. Tabelle von Starčevo-Siedlungen nach Jahr ihrer Entdeckung
 Legende: (→)entdeckt durch Rekognoszieren; (↑)zufällige Entdeckung; (↔)archäol-
 ogische Sondierungen oder Ausgrabungen durchgeführt (erstellt von K. MINICHREITER)

Fruške gore. "Gradac" se nalazi samo 5,5 km južno od obale Dunava i zasigurno pripada grupi podunavskih starčevačkih naselja (MINICREITER 1992a, 17).

BELI MANASTIR, ciglana (sl. 1/46)

Višeslojno prapovijesno i srednjovjekovno naselje istraživala je 1954.g. KSENJA GASPARI-VINSKI iz Arheološkog muzeja u Zagrebu i tom je prilikom otkriven dio eneolitičkog i bronzanodobnog naselja (GASPARI-VINSKI 1956, 5-36). Nedavnim detaljnim pregledom arheoloških nalaza J. ŠIMIĆ je uočila ulomke starčevačke keramike, pa je time dopunjena evidencija starčevačkih naselja u Baranji.¹²

Ciglana se nalazi na zapadnoj periferiji Belog Manastira. Malo povišeno zemljište (nadmorske visine 85 - 90 m), na kojem su otkriveni lokaliteti prostire se sa sjeverne i južne strane ceste, koja iz Belog Manastira u smjeru zapada vodi u Baranjsko Petrovo Selo. Na sjevernoj i sjeverozapadnoj strani plato se blago spušta u barovito zemljište i omeđeno je željezničkom prugom za Baranjsko Petrovo Selo, na južnoj se strani spušta prema šumi Halica, a na zapadnoj je oštećeno željezničkom prugom Beli Manastir - Knežev. Na ovom malo povišenom platou nizala su se naselja tijekom prapovijesti i srednjeg vijeka.

BICKO SELO "Veliki brijeg" (sl.1/32)

Višeslojno prapovijesno naselje otkriveno je rekognosciranjem 1989. g. (K. MINICREITER, J. MIŠKIV, J. LOZUK) južno uz autocestu Zagreb - Lipovac kod 394.km (MINICREITER 1989, 43; ista 1990,218; ista 1991, 189; ista 1992a, 17; LOZUK 1993, 16, 38; MIŠKIV 1994, 87).

Lokalitet je smješten oko 1,5 km jugoistočno od središta Bickog Sela na zapadnoj obali rijeke Bid. Toponim "Veliki brijeg" opisuje konfiguraciju terena na kojem je najljepši tell veličine 200 X 350 m, visinske razlike oko 2 m. Veliki tell izdužen smjerom jugozapad-sjeveroistok (na nadmorskoj visini 87 - 89 m) na zaglinjenim pijescima¹³ (ŠPARICA 1994, u tisku), prati svojim oblikom zapadnu obalu Bida koji je u neolitiku pripadao većim vodotoci-ma ovog područja. "Veliki brijeg" samo je 2,5 km istočno od Zadubravlj, pa su ova dva naselja, putem rijčica Bida i Brezne, sigurno bila povezana. Odabir zemljišta za tako dugotrajno naseljavanje, skoro kroz sva razdoblja prapovijesti (od neolitika - starčevačka kultura do mlađeg željeznog doba - Latena), uvjetovan je vrstom tla i klimatskim prilikama. Tell je izgrađen na suhom tlu zapadne obale Bida, jer je od suprotne istočne obale pa sve do današnjeg korita Save (oko 3 km) bilo poplavljeno područje barskih sedimenata (ŠPARICA 1994, u tisku), a vjerojatno je i tok Save bio mnogo bliži nego danas. Izbor lokacije "Velikog brijega" sličan je "Igraču" kod Bukovlja, gdje se starčevačko naselje u svojem južnom dijelu prostire do rubnog područja barskih sedimenata. "Veliki brijeg" nije arheološki istražen (negativne sonde uz autocestu 1990. g. koje su obuhvatile zemljište izvan tella), no površinski nalazi na stranicama tella upućuju na slijed kultura kroz sva razdoblja prapovijesti što je za sada jedinstven nalaz ove vrste u broskom Posavlju.

BUKOVLJE, "Igrač" (sl. 1/28)

Veliko starčevačko naselje obuhvaća zemljište sjeveroistočnog dijela Slavonskog Broda, zapadnog dijela Bukovlja i južne obronke "Igrača", tj. Dilj gore (BENAC 1969, 16; BELIĆ i PETROVIĆ 1971, 11; MIŠKIV 1974, katalog: 1984, katalog; DIMITRIJEVIĆ 1978,73-74: 1979,236, 237,242; ŠIMIĆ 1984, 51-61; MINICREITER 1992,11: ista 1992a,17: ista 1993,39-42; LOZUK 1993,32,38; MARKOVIĆ 1993,115: ista 1994,70). Prema dosadašnjim površinskim i pojedinačnim nalazima (među skupljenim ulomcima keramike pronađeno je nekoliko sopotskih, pa pretpostavljamo da je ovdje bilo i manje sopotsko naselje), naslućujemo da se kompleks ovog naselja prostire u širini od oko 1,5 km (istok - zapad) i dužini od 2 km (sjever - jug), na nadmorskoj visini od 105 do 135 m. Sjeverni dio starčevačkog naselja izgrađen je na blago zatalasanim južnim obroncima "Igrača" (Dilj gora), koji se od sjevera prema jugu još i stepenasto spuštaju u široku savsku ravnici. Istočnu granicu naselja naslućujemo negdje u središnjem dijelu Bukovlja. Južni dio naselja bio je izgrađen u širokoj ravnici (podloga praprostori pijesci) i sezao prema jugu vjerojatno do izohipse na 100 m nadmorske visine. Geološke analize tla (ŠPARICA 1994, u tisku) potvrdile su našu pretpostavku i logično objasnile južnu granicu starčevačkog naselja, koja nije bila na današnjoj obali Save nego 3 km sjeverno od nje. U holocenu blizu ove izohipse nalazila se granica čvrstog tla - praprostora pijeska prema močvarno-barskim prostorima koji su u to vrijeme obuhvaćali širok pojas današnje obale Save (ŠPARICA 1994, u tisku).

Prvi ostaci starčevačkog naselja otkriveni su 1974. g. kod prokopa (do dubine od 1 m) i proširenja središnje poljske ceste uz brdo kroz plantažne vinograde (MIŠKIV 1974, katalog).

Od 1976. g. do danas arheolozi Muzeja Brodskog Posavlja J. MIŠKIV i J. LOZUK svake su godine skupljali ulomke keramike, kamene alatke i životinjske kosti koje se na središnjoj poljskoj cesti u vododerinama pojavljuju na površini velikih jama ispunjenih garčji (MIŠKIV 1984, katalog). Ulomci keramike pripadaju ranim fazama starčevačke kulture - linear A (DIMITRIJEVIĆ 1979,236, 237, 242; MINICREITER 1992, 11). S obzirom na veliku površinu rasprostranjenosti naselja, postoji mogućnost da se ovdje radi o vodoravnoj stratigrafiji, tj. o nekoliko manjih naselja iz više faza starčevačke kulture.

DONJI SLATINIK, "Praulje" (sl. 1/25)

Iskopom trase plinovoda Našice-Slavonski Brod otkriveno je 1993. g. još jedno starčevačko naselje u Dilju (LOZUK 1994, u tisku). U rovu trase plinovoda, u dužini

- Zahvaljujem MR. JASNI ŠIMIĆ, višoj kustodici Muzeja Slavonije u Osijeku, što mi je omogućila uvid u starčevačke nalaze i odobrila njihovu objavu.
- Zahvaljujem DR. MARKU ŠPARICI, višem znanstvenom suradniku Instituta za geološka istraživanja u Zagrebu, na dopuštenju objave podataka iz njegova izlaganja na znanstvenom skupu u Slavonskom Brodu i uvidu u osnovne geološke karte Hrvatske.

od 100 m, iskapano je 5 jama i jedno ognjište promjera 1 m, u kojima su bili ulomci starčevačke i sopske keramike. Na površini lokaliteta nema nalaza (prekriven je oko 50 cm debelim slojem zemlje kao Bukovlje i Zadubravlje) zato ga je tek sada otkrio duboki iskop rova za plinovod.

Višeslojno neolitičko naselje smješteno je oko 2 km sjeverozapadno od središta Glogovice i oko 1,5 km jugozapadno od Donjeg Slatinika, na malo povišenom zemljištu jezičastog obronka Dilja (na nadmorskoj visini od oko 140 m) uz lijevu obalu potoka Dila koji 1,5 km južnije utječe u Glogovicu. Rječica Glogovica koja zajedno s potokom Dilom izvire u ovom dijelu Dilja, teče između njegovih obronaka kroz aluvijalnu dolinu prema jugu i dalje preko prostrane obale (današnji grad Slavonki Brod) utječe u Savu (ŠPARICA 1994, u tisku). Najbliže naselje Donjem Slatiniku jest starčevačko naselje kod Glogovice, oko 1 km južnije uz desnu obalu potoka Dila, koji je s riječicom Glogovicom već u neolitiku bio važnija komunikacija iz široke savske doline prema unutrašnjosti Dilja. Na ovaj zaključak navode još tri starčevačka naselja uz Glogovicu (Slavonki Brod "Glogovica", Slavonki Brod ciglana i Bukovlje "Igrač").

DRAGANLUG, pilana (sl. 1/17)

Tijekom 1900. G. MILAN TURKOVIĆ, kutjevački vlastelin i strastveni skupljač arheoloških nalaza, pri obilasku Požeške kotline našao je u iskapanom dijelu terena za potrebe tadašnje pilane, južno od Draganluga, ulomke prapovijesne keramike te ih darovao Arheološkom muzeju u Zagrebu (TURKOVIĆ 1900, 205). R.R. SCHMIDT i S. DIMITRIJEVIĆ opredjeljuju nalaze u vučedolsku kulturu (SCHMIDT 1949, 159; DIMITRIJEVIĆ 1956, 15), a B. BRUKNER je među njima uočio i starčevačke dijelove posuda (BRUKNER 1965, 11-bilješka 8). U Arheološkom muzeju u Zagrebu među nalazima iz Draganluga deponirani su ulomci grubih starčevačkih posuda ukrašenih pravim barbotinom i tri noge od kupa na nozi.¹⁴ Pri primopredaji nalaza M. TURKOVIĆ nije priložio opis lokaliteta ni uvjete pod kojima su otkriveni, stoga je ljeti 1996. g. obavljen detaljan pregled terena i evidentirano mjesto nekadašnje pilane i mjesto arheoloških nalaza.¹⁵

Višeslojno prapovijesno naselje nalazi se na velikom tellu (zaravljenoj brežuljku- nadmorske visine od 135 do 138 m) koji današnja poljska cesta (koja ide na sjeveru od Draganluga prema jugu gdje prelazi željezničku prugu i mostom rijeku Lodu do mjesta Veliki Bilač) presijeca na dva nejednaka dijela (manji istočni i veći zapadni). U jugoistočnom dijelu tella, uz istočni rub ceste, i danas je vidljiv iskop zemljišta veličine 25 x 35 m, dubine oko 2 m, u kojem je M. TURKOVIĆ otkrio arheološke nalaze. Gornji dio tella jest zaravljeno plato veličine 200 m (istok-zapad) X 150 m (sjever-jug) s malim povišenjem

od 50 cm na sjeverozapadnoj i 80 cm na jugoistočnoj strani. Na svojoj sjevernoj i sjeveroistočnoj strani tell se blago spušta oko 20 cm u okolni teren koji je dio najniže izdužene terase južnih obronaka Krndije na sjevernoj obali rijeke Londe. Na svojoj zapadnoj strani (visinska razlika 6 m) tell se strmije spušta u udolinu (vjerojatno nekadašnji vodotok). Na južnoj se strani, kao i na zapadnoj, strmije spušta (visinska razlika 6 m) na obalu rijeke Londe, koje je vjerojatno u vrijeme života u naselju plavila teren do podnožja tella. Na istočnoj strani teren se blago spušta u polje. Pretpostavljamo da je sa zapadne strane tella tekla manja riječica koja se ovdje ulijevala u rijeku Lodu, pa je stoga baš ovo zemljište pružalo idealne uvjete za dugotrajno naseljavanje, a time i stvaranje prapovijesnog tella.

Istočni dio Požeške kotline s brojnim vodotocima pogodovao je razvitku naselja u svim razdobljima prapovijesti. Starčevačko naselje u Draganlugu drugo je poznato naselje ove kulture uz obale Londe (Polubaše u gornjem toku - 17,5 km uzvodno), uz koju je kao povoljnu komunikaciju, preko Orljave do savske nizine, vjerojatno postojao niz neolitičkih naselja.

ERDUT, "Panića skela" (1/51)

Višeslojno prapovijesno (neolitik, eneolitik, halštatski i srednjovjekovno naselje otkriveno je na desnoj obali Dunava 1 km jugoistočno od mjesta Erduta (SCHMIDT 1945, 126-127; ARANDELOVIĆ-GARAŠANIN 1954, 54; BULAT 1975, 21; MINICHREITER 1992, 14; ista 1992a, 17).

Na ovom dijelu Dunav teče u velikom luku od sjevera prema jugu i nakon toga skreće u smjeru zapada prema Dalju. Visoki lesni plato (nadmorske visine oko 120 m) u širini od 4 km oko kojeg sa sjeverne, istočne i južne strane teče Dunav, blago je zatlasan sa zadnjim istočnim obroncima Dajlske planine. Na obalnom pojasu Dunava niže se naselja ne samo u vodoravnom nizu jedno do drugoga ("Veliki Liman i Panića skela") nego i okomita stratigrafija upućuje na dugotrajnost života u svim povijesnim razdobljima. Površinski nalazi u vinogradima kao i ulomci u odronu obale ukazuju na najstarije naselje višeslojnog Erduta koje pripada starčevačkoj kulturi - linearnu A stupnju (MINICHREITER 1992, 14), što je logično jer se na suprotnom priobalju Dunava može vidjeti lokacija istodobnog starčevačkog naselja Donja Branjevina kod Deronja blizu Odžaka (KARMANSKI 1979, 1-18).

ERDUT, "Veliki Liman" (1/52)

Višeslojno prapovijesno (neolitik, eneolitik, bronzano doba) i srednjovjekovno naselje na "Velikom Limanu" nadovezuje se nizvodno na "Panića skelu" i s njim čini lanac naselja na visokoj lesnoj obali Dunava (BULAT 1967, 357; isti 1975, 20; MINICHREITER 1992, 14).

Blago talasasto zemljište na najistočnijim obroncima Dajlske planine (nadmorska visina oko 120 m), Dunav obilazi u velikom luku od sjeverozapada prema jugu i jugozapadu. Naseljavanje dunavske obale započelo je u najstarijim razdobljima prapovijesti - neolitiku, starčevačkom kulturom, čiji površinski nalazi u vinogradima i odronu obale upućuju na rane faze razvoja ove kulture -

14. Vidi bilješku 3

15. Zahvaljujem kolegama DUBRAVKI ŠOKAČIĆ-ŠTİMČIĆ i DAVORU GAŠPARU na organiziranju obilaska arheoloških lokaliteta Požeške kotline, kao i djelatnicima Katastra u Požegi, SLAVICI KOVAČEVIĆ i VLADI KARUKU, što su mi omogućili uvid u geodetske i katastarske karte Požeške kotline.

linear A. Ovo je naselje kao i na "Panića skeli" sigurno bilo povezano sa susjednim istodobnim starčevačkim naseljem na lijevoj obali Dunava u Donjoj Branjevini kod Deronja blizu Odžaka (KARMANSKI 1979, 1-18),

GAČIŠTE, iza crkve (sl. 1/7)

Višeslojno prapovijesno naselje (prema podacima Gradskog muzeja u Virovitici) otkriveno je obilaskom terena privatnog skupljača Ratka Radičevića iz Gačišta, koji je na površini (!) sakupio starčevačku i latensku keramiku.

Lokalitet se nalazi zapadno od središta sela iza crkve, na blago talasastom zemljištu (nadmorske visine oko 110 m), koje se spušta na sjeverozapadnoj strani prema starom koritu Drave (MINICHREITER 1986a, 81-89). Ovo naselje bilo je možda istodobno sa starčevačkim naseljem u Orešu koje, je otkriveno oko 1,5 km u smjeru jugoistoka na velikom tellu, uz desnu (južnu) obalu rječice Breznice. U neolitiku je rječica Breznica najvjerojatnije bila važna komunikacija između Podravine i Posavine u zapadnom dijelu Slavonije. Dolinom Breznice kao najpogodnijem prirodnim prijevoju preko Bilogore i danas ide željeznička pruga i cesta koja spaja Suhopolje i Daruvar. U prilog tome govore i četiri starčevačka naselja u nizu, otkrivena u gornjem toku rijeke Breznice, na gotovo jednakoj međusobnoj udaljenosti od njezina izvora (Stara Krivaja) do izlaska između bilogorskih brežuljaka (Pepelana, Pčelić "Medakuša" i "Dakino brdo") u dravsku (Panonsku) nizinu.

GLOGOVICA "Đurin bajer" (1/24)

Višeslojno prapovijesno naselje otkriveno je tijekom 1988. g. rekonosciranjem južnih obronaka Dilja (K. MINICHREITER, J. MIŠKIV i J. LOZUK). Prema oskudnim površinskim nalazima (naselje pripada starčevačkoj i sopotskoj kulturi), smješteno je oko 1 km sjeveroistočno od središta sela Glogovice na nadmorskoj visini od oko 140 m (MINICHREITER 1992a,17; LOZUK 1993,38).

Odabir lokacije naselja omogućio je vrlo pogodne uvjete života jer je izgrađeno na zapadnoj obali potoka Dila, oko 1,5 km sjeverno od njega ušla u rijeku Glogovicu, koja teče prema jugu kroz aluvijalnu dolinu (ŠPARICA 1994, u tisku), između južnih obronaka Dilja i dalje preko prostrane obale (današnji Slavonki Brod) utječe u Savu. Dolina potoka Dila i rijeke Glogovice osiguravala je dovoljno prostora za neolitičko naselje i obradivu zemlju oko njega, a ujedno je bila jedna od komunikacija iz savske obale prema unutrašnjosti. Pretpostavljamo da je u dolini rijeke Glogovice postojao niz starčevačkih naselja koja su međusobno komunicirala, iako ih je do sada evidentirano samo pet, i to: Donji Slatinik, Glogovica, Bukovlje, Slavonki Brod "Glogovica" i Slavonki Brod, ciglana.

GOLA, "Tišlarovi bregi" (1/1)

Na antičkoj nekropoli (13 tumulusa) u Goli istraženo je 1971., 1972., 1973. i 1985. g. pet tumulusa. Tijekom radova 1971. i 1972. g. u zemlji koja se navozila na tumuluse pronađeno je desetak ulomaka starčevačke keramike, što upućuje na postojanje naselja ove kulture negdje u neposrednoj blizini (MARKOVIĆ 1987, 143).

Rimska nekropola nalazi se jugoistočno od Dravske ulice

u Goli, na blago valovitom zemljištu nadmorske visine oko 119 m. Pretpostavljamo da se neolitičko naselje nalazi negdje na ovoj lokaciji ali vjerojatno na dubini većoj od 60 cm. Ovo je za sada najzapadnije starčevačko naselje uz Dravu ali s obzirom na otkrivene lokalitete na mađarskoj obali Mure oko 30 km sjeverozapadno od Gole, postoji vjerojatnost pronalaza starčevačkih lokaliteta na našim obalama Drave i Mure još zapadnije od Gole.

GORJANI, "Kremenjače" (sl. 1/43)

Višeslojno neolitičko i bronzanodobno naselje evidentirano je na zemljištu "Kremenjače" (eponim za mjesto gdje ima puno površinskih izradevina od kamena kremenja, oko 2 km istočno od Gorjana i oko 500 m sjeverno od ceste Tomašanci-Gorjani. Brojni površinski ulomci starčevačke i sopotske keramike i kamenih alati upućuju na dugotrajno neolitičko naselje (DIMITRIJEVIĆ 1968, 28; 1979, 237; MINICHREITER 1992a, 17).

Zemljište "Kremenjače" nalazi se na sjevernoj strani najnižih terasa blagih obronaka Krndije koji se spuštaju u široku dravsku (Panonsku) nizinu, na nadmorskoj visini od 110 m. Oko 10 m povišen teren uz koji s istočne strane teče manji potok Zmajevac pružali su idealne uvjete za život naselja već u ranim razdobljima neolitika, pa će se vjerojatno u budućim rekonosciranjima otkriti istodobna naselja i na okolnim brežuljcima.

GORNJA VRBA, "Glivne" (sl. 1/30)

Višeslojno neolitičko naselje slučajno je otkriveno 1985. g. prilikom prokopa trase naftovoda Đeletovci - Ruščica (JANČEVSKI 1986, 40-41).

Naselje starčevačke i sopotske kulture bilo je izgrađeno u prostranoj nizini savskog priobalja, oko 5 km istočno od Slavonskog Broda, 1 km istočno od Gornje Vrbe i 1 km sjeveroistočno od Ruščice. Široko sjeverno zaleđe Save u ovom se dijelu neznatno spušta prema jugu, tako da je naselje na "Glivnama" bilo izgrađeno na 87-89 m nadmorske visine, u zaglavljenim pijescima (ŠPARICA 1994, u tisku). S istočne strane je kanal Bid, koji je možda nekada bio manji vodotok. Veličina naselja za sada se ne može utvrditi jer je trasa naftovoda presjekla samo 3 jame, a tom prilikom nije izvršeno zaštitno iskopavanje. U jamama su otkriveni ulomci keramike, kamene alatke i pršljenovi koji datiraju u rane faze starčevačke kulture - linear A (MINICHREITER 1992, 14; ista 1992a, 17; ista 1993, 42-43; LOZUK 1993, 32, 38).

KANIŠKA IVA, "Osušak" (sl. 1/6)

Višeslojno prapovijesno naselje otkriveno je rekonosciranjem Moslavine 1976. g. (TEŽAK-GREGL 1993, 13), a tijekom 1978. g. S. Dimitrijević je na istraženoj površini od 210 m² otkrio 7 jamskih objekata sa starčevačkim i korenovskim nalazima (DIMITRIJEVIĆ 1979, 314-317; TEŽAK-GREGL 1986, 93; BOBOVEC 1990, 213).

Neolitičko naselje bilo je locirano na zemljištu 300 m istočno od Kaniške Ive na desnoj obali rijeke Ilave.¹⁶

16. Kolegici ANI BOBOVEC, arheologu i ravnateljici Muzeja u Kutini, zahvaljujem na organizaciji rekonosciranja starčevačkih lokaliteta kutinskog kraja.

Malo povišen teren, poput grede, dimenzija 120 X 60 m (nadmorske visine 115 m) bio je pogodno mjesto za izgradnju szcsonskog naselja. Na kratkotrajnost života na njemu upućuju i arheološki nalazi iz jedne faze korenovske i starčevačke kulture. Oko 1,5 km zapadno od obale llove započinju prirodne uzvisice i brežuljci na kojima je možda bilo glavno naselje (DIMITRIJEVIĆ 1979, 314).

KAPELICA, "Kapelica" (sl. 1/4)

Višeslojno prapovijesno naselje otkriveno je i sondirano na trasi plinovoda Virovitica - Kutina 1989. g. jugoistočno od sela Kapelica (ITOBI. 1989, 165-166).

Neolitičko naselje bilo je izgrađeno na prostranom povišenom platou (nadmorske visine oko 140 - 145 m) koji se sa sjeverne i sjeveroistočne strane strmo spušta u široko korito u kojem izvire potok Solarevac (koji 2 km zapadnije utječe u Garešnicu, a ova opet nakon 2 km u llovu). Na zapadnoj i južnoj strani zemljište se blago spušta u močvarnu udolinu, dok je istočna strana kao naprístupacnije vjerojatno služila kao prilaz cijelom naselju. U istraženim sondama otkrivena je keramika starčevačke i korenovske kulture, ali zbog malobrojnosti nalaza teško je preciznije odrediti njezinu pripadnost određenim stupnjima razvitka ovih kultura.

KNEŽEVI VINOGRADI, osnovna škola (sl. 1/47)

Višeslojno prapovijesno naselje otkriveno je jugozapadno od središta Kneževih Vinograda (osnovna škola, rekreacijski centar - bazeni, igrališta) na blago zatalasanom terenu južnih obronaka Banskog brda u Baranji.

Neolitičko naselje izgrađeno na prostranoj lesnoj terasi (oko 90 m nadmorske visine), sa sjeverne strane zaštićeno Banskim Brdom, protezalo se na svojoj južnoj strani najvjerojatnije do obale nekadašnjeg toka Dunava. Prilikom građevinskih radova oko osnovne škole (navodno je nađeno mnogo predmeta i pri izgradnji bazena, što smo doznali naknadno od stanovnika okolnih kuća) tijekom 1982. g., otkriveno je neolitičko naselje koje je pod vodstvom J. Šimić sondirano 1985. i 1986. g. (ŠIMIĆ 1986, 16-17; ISTA 1986a, 35-36). U sopsotskim zemunicama otkriveni su na dnu ulomci keramike starčevačke kulture koji datiraju u njezinu kasnoklasičnu fazu - spiraloid A (ŠIMIĆ 1989, 40; MINICHREITER 1987, 121; ISTA 1992, 15; ISTA 1992a, 17; MARKOVIĆ 1989, 61; ISTI 1993, 142). Kneževi Vinogradi do sada su drugo starčevačko naselje evidentirano u Baranji, što je posljedica neistraženosti, pa vjerujemo da će se u budućnosti otkriti velika gustoća naseljenosti tijekom ranog neolitika, kao što je već potvrđeno pronalaskom stotinjak naselja iz bakrenog, bronzanog i željeznog doba na ovom području (MINICHREITER 1987, 43-142).

KORDUŠEVCI, "Babine njivice" (1/29)

Jednoslojno neolitičko naselje pronađeno rekognosciranjem terena 1988. g. (K. MINICHREITER, J. MIŠKIV, J. LOZUK) na zemljištu oko 2 km sjeverno od zadnjih kuća u selu Korduševci. Površinski nalazi (ulomci keramike i kameni artefakti) otkrili su još jedno starčevačko naselje na obalama riječice Breznice (MIŠKIV 1984, katalog; MINICHREITER 1992a, 17; LOZUK 1993, 38).

Lokalitet se nalazi na zapadnoj obali gornjeg toka riječice Breznice (oko 150 m nadmorske visine), koja u svojem donjem toku 9 km južnije prolazi uz jugozapadnu stranu starčevačkog naselja u Zadubravlju i dalje nakon 5,5 km utječe u Savu. Dolina Breznice, koja izvire u Dilju i teče između njegovih južnih obronaka, iako nešto kraća od Glogovice, također je pružala povoljne uvjete za život (vjerojatno niza naselja - za sada su otkrivena samo dva) i sigurno bila kraća komunikacija iz savske doline u šumske komplekse Dilja. Na temelju dosadašnjih površinskih nalaza nije moguće odrediti vremensku pripadnost naselja u Korduševcima unutar razvoja starčevačke kulture. Ako buduća arheološka istraživanja utvrde pripadnost Korduševaca i Zadubravlju istoj razvojnoj fazi starčevačke kulture, to će ići u prilog pretpostavci o dolini Breznice kao važnoj komunikaciji toga doba.

KUTJEVO, "Vlastelinski vinograd" (1/16)

Površinske ostatke višeslojnog prapovijesnog naselja u "Vlastelinskom vinogradu" u Kutjevu skupio je i predao zagrebačkom Arheološkom muzeju 1900. g. kutjevački vlastelin Milan Turković (TURKOVIĆ 1900, 204-205). Rigolanjem vinograda izašli su na površinu ulomci keramike, mikroliti i životinjske kosti. Među neolitičkom i eneolitičkom keramikom u Arheološkom muzeju u Zagrebu nalaze se starčevački ulomci većih posuda, grube površine, ukrašene pravim barbotinom, zatim dvije vodoravne ručke i dio noge.¹⁷

Prema zapisu MILANA TURKOVIĆA, veliko prapovijesno naselje otkriveno je u središtu vlastelinskog vinograda na brežuljku istočno od Kutjeva. Blagi brežuljci Krndije spuštaju se na lijevu obalu Kutjevačke rijeke (nadmorska visina oko 185 do 190 m), koja širokom dolinom teče prema jugu i na 10 km ulijeva se u Crni potok a ovaj u Lodu. Kutjevačkom rijekom mogla su u neolitiku komunicirati prapovijesna naselja u Kutjevu i Draganlugu, koja su međusobno udaljena samo desetak kilometara. Do sada su poznata samo 4 starčevačka naselja u Požeškoj kotlini u kojoj su zbog povoljnih zemljopisnih uvjeta najvjerojatnije u neolitiku postojala brojna naselja.

LADIMIREVCI, "Željkovac" (sl. 1/45)

Višeslojno neolitičko naselje otkriveno je rekognosciranjem istočne Slavonije tijekom 1960. g. (M. BULAT).

Zemljište "Željkovac" nalazi se 2 km jugozapadno od središta Ladimirevaca i 5 km južno od Valpova. Manji brežuljak (vjerojatno tell), promjera oko 100 m okružen je sa zapadne, sjeverne i istočne strane močvarnim koritima u kojima su vjerojatno nekada bili vodotoci. Nadmorska visina lokaliteta je 94 m, što je za 6 m više od desne obale Karašice udaljene 1,5 km u smjeru sjevera. Rijeka Karašica na ovom dijelu terena teče smjerom zapad-istok i gotovo je paralelna sa sedam kilometara udaljenom Dravom. Prema površinskim nalazima, ovo naselje možemo uvrstiti u kasnoklasičnu fazu starčevačke kulture, fazu spiraloid A i B (ŠIMIĆ 1984, 51-61; MINICHREITER 1992, 15; ISTA 1992a, 17).

17. Vidi bilješku 3.

LIPOVAC, "Narača" (sl. 1/59)

Starčevačko naselje kod Lipovca otkriveno je 1954. g. prilikom radova na izgradnji mosta preko rijeke Spačve u šumi Narača oko 7,5 km zapadno od središta Lipovca.

Nakon slučajnog otkrića tadašnji direktor vinkovačkog muzeja JOSIP KORDA iskopao je nekoliko manjih sondi u kojima su otkriveni ostaci starčevačkog naselja (KORDA 1960, 50-53; DIMITRIJEVIĆ 1979, 237). J. KORDA u svojem izvješću navodi da su na desnoj obali Spačve vidljivi opkopi i prapovijesni kanali a nizvodno od šume Narače još dvije gradine s mnogo prapovijesne keramike. Pretpostavljamo da je ovdje bio izgrađen niz starčevačkih naselja što će buduća arheološka istraživanja moći potvrditi. Mjesto nalaza starčevačke keramike prilikom izgradnje mosta uz Spačvu također je malo povišeno zemljište (nadmorske visine 80 m) dok su druge gradine vjerojatno bile oko 2,5 - 3 km nizvodno.

LOVČIĆ, "Gradina" (sl. 1/21)

Tragovi starčevačkog naselja (površinski ulomci keramike) otkriveni su prilikom rekognosciranja terena 1988. g. (K. MINICHREITER, J. MIŠKIV I J. LOZUK).

Gradina se nalazi na malo povišenoj lijevoj obali nekadašnje potočne doline (MINICHREITER 1992a, 17; LOZUK 1993, 38). Oko 300 m široka dolina prati vodotok na nadmorskoj visini od 150 m i polako se spušta prema sjeveroistoku na nadmorsku visinu od 108 m gdje rječica nakon 5 km utječe u Orljavu. Dolina vodotoka vjerojatno je već u neolitiku bila povoljna komunikacija od Orljave u šumoviti Dilj, pa je i logična lokacija starčevačkog naselja uvučena među njegove sjeverne obronke. Tijekom arheološkog rekognosciranja sjevernog dijela planine Dilj tijekom 1996. g. otkrivena su, oko 4 km sjeveroistočno od Lovčica, tri starčevačka naselja južno od Zagrada, uz doline nekadašnjih vodotokova Krištinke i Vranovice. To nam potvrđuje pretpostavku o postojanju velike gustoće naseljenosti najnižih obronaka Dilja već u ranom neolitiku.

LUKAČ, "Bašćice" (sl. 1/15)

Tijekom 1991/1992. g. pri iskupu rovova za potrebe vojske na zemljištu "Bašćice" u Lukaču nadeno je nekoliko ulomaka starčevačke keramike među brojnom sopotskom i recgajarskom, i tako je otkriveno nepoznato višeslojno neolitičko i eneolitičko naselje.¹⁸ U Lukaču su već evidentirana dva višeslojna neolitička i eneolitička nalazišta na zemljištu "Košarine" i "Kremeniste", koji se nadovezuju na nizove prapovijesnih naselja Požeške kotline.

Lokalitet "Bašćice" je na malo povišenom zemljištu, možda tell, sjeverno uz naselje Lukač (nadmorska visina 190 m), na zadnjim južnim obroncima Krndije uz lijevu obalu potoka Lukača koji dalje teče u smjeru juga kroz plodnu Požešku kotlinu (podaci Gradski muzej Požega). Lukač je oko 6 km zapadno od najbližeg istodobnog naselja u Kutjevu, no vjerujemo da su iznimno povoljni uvjeti omogućavali već u ranom neolitiku postojanje mnogo većeg broja naselja.

MAKLOŠEVAC, ciglana (sl. 1/38)

Ostaci starčevačkog naselja otkriveni su slučajno pri iskupu zemljišta za potrebe ciglane sjeverno od Makloševca tijekom 1993. g.¹⁹

Zemljište ciglane nalazi se oko 3 km južno od Našica u istočnom obalnom pojasu vodotoka koji teče prema sjeveru i blizu Našica ulijeva se u potok Breznicu. U ovom kraju obronci Krndije spuštaju se prema sjeveru u prostranu podravsku ravninu. Ciglana se nalazi na malo povišenom terenu, na najnižem obronku obale vodotoka (nadmorske visine oko 140 - 145 m) a malobrojnost nalaza (ulomci grubih posuda ukrašeni kancliranim barbotinom) upućuje na naselje starčevačke kulture iz njezinih zrelih faza razvitka. Najbliže naselje je na ciglani u Našicama, pa su oba naselja mogla dobro komunicirati dolinom vodotoka.

NAŠICE, ciglana (sl. 1/37)

Starčevačko naselje u Našicama otkriveno je slučajno 1971. g. pri iskupu zemlje za potrebe ciglane (BULAT 1971, 20-22). U nekoliko jama stepenasto ukopanih u zdravicu nadeno je grube i fine slike keramike pravolinijskih motiva. Pokusno sondiranje 1973. g. koje je vodio S. DIMITRIJEVIĆ, nije dalo pozitivne rezultate, jer je tom prilikom (prema mišljenju S. Dimitrijevića) obuhvaćena krajnja periferija naselja s tankim slojem starčevačkog horizonta, uništenim obradom vrtova (DIMITRIJEVIĆ 1978, 74). Naselje na "Ciglani", prema dosadašnjim nalazima, pripada ranim fazama starčevačke kulture - linear A ili girlandoid (DIMITRIJEVIĆ 1974, 78; ISTI 1979, 237; MINICHREITER 1992, 16; ISTI 1992a, 17).

Lokalitet se nalazi u istočnom dijelu Našica na zemljištu pogona Ciglana, na sjeveroistočnim obroncima Krndije koji se prema sjeveru spuštaju u široku plodnu ravninu Podravlja. Oko južne strane brežuljka teče potok Breznica, koji se spušta od izvorišta između obronaka Krndije i dalje vijuga širokom podravskom ravninom istočne Slavonije. Starčevačko naselje na Ciglani i ono kod Makloševca za sada su usamljeni u ovom kraju, što je posljedica arheološke neistraženosti. Najbliže naselje, tj. grupa naselja, otkriveni su tek desetak kilometara istočnije na području Podgorača, no zbog povoljnih zemljopisnih uvjeta vjerojatno je u neolitiku ovdje bilo mnogo više starčevačkih naselja.

OREŠAC, "Dvorine" (sl. 1/8)

Višeslojno prapovijesno naselje, antičko naselje Boletio i antička nekropola uz njega, otkriveni su u Orešu u sjeveroistočnom dijelu sela 1984. g. (MINICHREITER 1985, 45-46).

Arheološki kompleks u dužini od 500 m i širini oko 200 m prostire se na širokom južnom obalnom pojasu rijeke Breznice koja vijuga između zatalasanog zemljišta i nakon 3 km ulijeva se u Strug, vjerojatno staro korito rijeke Drave. Sjeveroistočno od antičkog naselja nalazi se veliki tell (150x70 m, nadmorske visine od 100-110 m), okružen sa zapadac, sjeverne i istočne strane rijekom Breznicom.

18. Vidi bilješku 4.

19. Vidi bilješku 6.

Na južnoj strani tella je udolina duboka 3 m, poput šanca, koja se dalje prema jugu uzdiže i prelazi u gotovo ravan teren. Pri dnu tella otkriveni su ulomci starčevačke keramike dok ostali površinski nalazi upućuju na neprekidni život naselja u svim razdobljima prapovijesti od neolitika do završetka latena (MINICHREITER 1986, 81-96: ista 1992a, 17). Starčevačko naselje na tellu najvjerojatnije je komuniciralo sa starčevačkim naseljem na susjednom obalnom zemljištu u Gačištu a isto tako i sa 4 starčevačka naselja u gornjem toku rijeke Breznice (Stara Krivaja, Pepelana, Pčelić "Medakuša" i "Dakino brdo").

OSIJEK, "Retfala", (sl. 1/48)

Višeslojno prapovijesno, antičko i srednjovjekovno naselje otkriveno je slučajno 1987. g. prilikom iskopa rovova za komunalne instalacije u zapadnom dijelu Osijeka - Retfali (ŠIMIĆ 1989a, 25-26). Zaštitna arheološka istraživanja provedena su pod vodstvom J. ŠIMIĆ, kustose Muzjea Slavonije Osijek i tom su prilikom otkriveni ostaci naselja iz eneolitika, bronzanog i željeznog doba. Tijekom 1994. g. ponovno su na ovoj lokaciji organizirana arheološka sondiranja pod vodstvom J. ŠIMIĆ (ŠIMIĆ 1995, 23 - 26). U četiri sonde otkriveni su ostaci prapovijesnih i antičkih naselja, a u najdonjim slojevima ulomci starčevačke keramike, što upućuje na početak naseljavanja današnjeg područja Osijeka.²⁰

Malobrojnost nalaza ne daje nam mogućnosti preciznije datacije unutar starčevačke kulture iako ulomci s kaneliranim barbotinom ukazuju na njezine kasne faze razvoja (MINICHREITER 1996a, u tisku).

Starčevačko naselje u Retfali bilo je izgrađeno na blago elipsastom uzvišenju desno obale Drave (nadmorska visina oko 90 m). Na cijelom području Osijeka u mnogobrojnim arheološkim iskopavanjima nisu otkriveni starčevački nalazi ni na današnjoj obali Drave sve do Sarvaša, koji je 12 km nizvodno, što je vjerojatno posljedica čestih poplava preko niske južne dravske obale.

PČELIĆ, "Dakino brdo" (sl. 1/9)

Rekognosciranjem terena 1985. g. (K. MINICHREITER) otkrivena su dva nepoznata starčevačka naselja u južnom dijelu Pčelića "Dakino brdo" i "Medakuša" uz rječicu Breznicu (MINICHREITER 1990a, 25; ISTA 1992a, 17).

Površinski ulomci keramike, mikrolita i komadi kućnog ljepra na oranama upućuju na još jedno neolitičko naselje uz lijevu obalu Breznice (iza kućnog broja 13 u Pčeliću). Sjeveroistočni dio Bilogore tj. istočni brežuljci Dakina brda spuštaju se preko 4 terase od sjeverozapada prema jugoistoku do ceste Pčelić-Pepelana i dalje u korito Breznice (nadmorska visina oko 135 m). S donjih valovitih terasa vidi se položaj starčevačkog naselja u "Medakuši", koje je 2 km južnije od njega, a komuniciralo je sigurno i s velikim starčevačkim naseljem 5 km južnije u Pepelani. Dosadašnja otkrića 6 starčevačkih naselja uz Breznicu upućuju na posebnu važnost ove komunikacije između Podravine i Posavine već u ranom neolitiku.

PČELIĆ, "Medakuša" (sl. 1/10)

Starčevačko naselje "Medakuša" otkriveno je obilasom terena 1985. g. (K. MINICHREITER) u južnom dijelu Pčelića kod kućnog broja 4-6 (MINICHREITER 1990a, 25; ISTA 1992a, 17).

Istovjetan položaj naselja kao i "Dakino brdo" - najniži istočni brežuljci brda koji se spuštaju u korito Breznice (nadmorska visina oko 135 m) - obilovali su na oranama površinskim ulomcima keramike, mikrolitima, kamenim sjekirama i komadima žrnjave. "Medakuša" je manje starčevačko naselje, jedno od 6 u nizu uz rječicu Breznicu i bilo je najvjerojatnije povezano sa susjednim "Dakiniim brdom" (2 km sjevernije) i Pepelanom (5 km južnije).

PEPELANA, "Lug" i "Razlivlje" (sl. 1/11)

Višeslojno neolitičko i eneolitičko naselje otkriveno je pod nesretnim okolnostima, kada je 1984. g. vlasnik jedne trećine tella (brežuljka) poravnao teren (odrezao zapadni komad tella) i donio mnogobrojne arheološke predmete u Gradski muzej u Virovitici. Sljedeće godine organizirana su na dva mjesta zaštitna arheološka iskopavanja pod vodstvom K. MINICHREITER. Istraživalo se na lokaciji IIA (iskop trase plinovoda Suhopolje-Pepelana) i na tellu (probne sonde interventnim sredstvima tadašnjeg Republičkog SIZ-a za kulturu iz Zagreba). Na lokaciji IIA otkriveno je starčevačko naselje, a na tellu 8 stambenih horizonata kroz dva razdoblja neolitika i eneolitika zapadne Slavonije. Površinski nalazi u dužini od 1 km upućuju na veliko starčevačko naselje, vjerojatno najveće od 6 u nizu uz rječicu Breznicu, čijom je dolinom već u ranom neolitiku prolazila važna komunikacija između Podravine i Posavine.

U jugoistočnom dijelu sela Pepelane, na nadmorskoj visini od 126 m, na površini oranica (1.000 X 800 m) vidljivi su brojni ulomci keramike, kućnog ljepra, kamenog oruđa i oružja. Arheološki kompleks čini veliki tell (90 X 90 X 4 m) i dva izdužena blaga brežuljka koji se od sjeverozapada blago spuštaju u široku dolinu rječice Breznice. U arheološkim radovima na lokaciji IIA otkrivena je velika višestanična starčevačka zemunica s hodnikom i tri stepenice iz donjeg u gornji dio (MINICHREITER 1985, 41-51; ISTA 1986, 40-41; ISTA 1990b, 19-38; ISTA 1990c, 141-145). Posebnost starčevačkog keramičkog posuda izdvojila je Pepelanu u poseban stupanj C razvoja starčevačke kulture. Stupanj C, svojstven samo zapadnoj Slavoniji bio istovremeno sa stupnjem spiraloidea A, koji se razvijao u istočnoj Slavoniji (MINICHREITER 1990a, 17-40; ISTA 1992, 20 i dalje; ISTA 1992a, 17; ISTA 1992b, 7-22). Brojnost slikane keramike u ovom dijelu Slavonije uvrstila je Pepelanu u najznačajnija prapovijesna nalazišta u Hrvatskoj (MINICHREITER 1996, 7-22), čemu su pridonijeli i nalazi na tellu po kojima je Z. MARKOVIĆ imenovao novi, do sada nepoznati, "tip Pepelane" sopotske kulture (MARKOVIĆ 1989, 61-68; ISTI 1993, 113-125; ISTI 1994, 18,38).

PODGORAČ, "Bukvik" (sl. 1/41)

Starčevačko naselje na zemljištu "Bukvik" otkriveno je rekognosciranjem terena 1977. g. (Z. MARKOVIĆ) u

20. Vidi bilješku 7.

okolici Podgorača istočno od Našica. Blagi brežuljci Krndije i potoci između njih koji se spuštaju prema sjeveroistoku u veliku dravsku ravninu, pružali su idealne uvjete za razvitak prvih zemljoradničkih naselja već u ranom neolitiku. Starčevačko naselje na zemljištu "Bukvik" nalazi se istočno uz "Ražište" i zapadno od "Viničevog ribnjaka" (MARKOVIĆ 1985, 44) na nadmorskoj visini od 135 m, u sklopu niza starčevačkih naselja istočno od Podgorača (MINICHREITER 1992a, 17).

PODGORAČ, "Crni panj" (sl. 1/40)

Starčevačko naselje na zemljištu "Crni panj" evidentirano je obilaskom terena 1980. g. (Z. BOJČIĆ). Prokopom kanala (smjerom istok-zapad) u dravskoj ravnici, sjeverno od Podgorača, presječeno je starčevačko naselje u dužini od 100 m. U profilima na objema stranama kanala presječene su velike jame ispunjene pepelom, galežima, keramikom, kamenim artefaktima i kostima (BOJČIĆ 1981, 14-17). Zemljište "Crni panj" je oko 200 m sjeverno od "Ražišta" u dravskoj ravnici (oko 120 m nadmorske visine) i zauzima prostor između lokaliteta "Breške" i "Bukvik". Ovaj niz naselja upućuje na vodoravnu stratigrafiju i pomicanje naselja s jedne lokacije na drugu što će vjerojatno buduća arheološka istraživanja i potvrditi (MARKOVIĆ 1985, 44). Analiza arheološke građe iz Podgorača upućuje na kasne faze razvoja starčevačke kulture - spiraloid B (MINICHREITER 1992, 21), no zbog blizine Našica (10 km sjeverozapadno), gdje je bilo naselje iz ranih faza ove kulture, postoji realna mogućnost otkrivanja ranih naselja i na ovom području.

PODGORAČ, "Polje Breški", "Gaj" (sl. 1/39)

Sjeverozapadno od sela Podgorača, na njivama "Polje Breški" i "Gaj", Z. MARKOVIĆ je prve starčevačke nalaze skupio 1966. g. (MARKOVIĆ 1971, 16-17). Od tada je Z. MARKOVIĆ u više navrata obilazio taj teren te 1979. g. izvršio manje pokušaje sondiranja u kojem je otkrio starčevačke jame s ognjištem i keramikom kasne faze starčevačke kulture - spiraloid B (MARKOVIĆ 1977, 139-140; ISTI 1980, 15-16; ISTI 1985, 44; MINICHREITER 1992, 20-21).

Lokalitet se nalazi na blagim brežuljcima koji se od Krndije spuštaju prema sjeverozapadu u široku dravsku ravninu. Starčevačko naselje bilo je izgrađeno na blago talasastom zemljištu (oko 135 m nadmorske visine), oko 600 - 700 m sjeverno od ceste Podgorač-Našice, između manjih potoka, koji teku između brežuljaka u dravsku nizinu. U neposrednoj blizini još su otkrivena dva starčevačka naselja na udaljenosti od oko 500 m, što upućuje na veliku gustoću naseljenosti ovog kraja već u ranom neolitiku. Buduća arheološka istraživanja možda će nam potvrditi pretpostavku o vodoravnoj stratigrafiji ovog niza naselja i njihovom pomicanju s jednog zemljišta na drugo što je bio čest slučaj u najranijim zemljoradničkim naseljima tijekom neolitika (MARKOVIĆ 1985, 44).

POLUBAŠE, selo (sl. 1/36)

Tragovi starčevačkog naselja (površinski ulomci keramike), koji su skupljeni u selu Polubaše, dio su arheološke zbirke u osnovnoj školi u Našicama (MARKOVIĆ 1985, 48).

Lokalitet se nalazi oko 10 km južno od Našica i 11,5 km jugozapadno od Podgorača. Starčevačko naselje bilo je izgrađeno na najnižim obroncima Krndije (nadmorska visina 150 m) na desnom obalnom pojasu plodne doline rijeke Londe uz čiji su tok evidentirana naselja iz svih razdoblja prapovijesti. Među njima su otkriveni i tragovi starčevačkog naselja kod Draganluga, oko 17,5 km nizvodno od Polubaša, što upućuje na pogodnost rijeke Londe kao prapovijesne komunikacije iz savske nizine, dolinom Orljave do jugozapadnih obronaka Krndije.

POŽEGA, Ul. Pavla Radića (sl. 1/14)

Tijekom 1994. g. u sjevernom dijelu Požege, na brežuljku koji se spušta do lijeve obale Orljave, u iskupu dvorišta iza kuće u Ulici Pavla Radića 41 (oko 152 m nadmorske visine), otkriveni su ostaci višeslojnog prapovijesnog naselja (MINICHREITER i SOKAČ-ŠTIMAC 1994, 36-37).²¹ Iskop male površine otkrio je ostatke starčevačkog, sopotskog i bronzanodobnog naselja čija je nekropola iskopana 1976. g. na zemljištu Ciglane oko 250 m sjevernije (SOKAČ-ŠTIMAC 1976, 54; ISTA 1977, 23; ISTA 1984, 120-121; MINICHREITER 1982/1983, 67; ISTA 1984, 91-106). Zbog male površine iskopa, za sada nije moguće ovo naselje uvrstiti u određenu fazu starčevačke kulture no ulomci pokazuju osobine ranih faza razvoja ove kulture (linear B/C). S obzirom na neistraženost Požeške kotline i samo četiri poznata starčevačka naselja s malobrojnim ulomcima keramike, analiza otkrivene građe daje naslutiti mogućnost posebnog razvoja starčevačke kulture unutar ove zatvorene zemljopisne regije.

RAZBOJIŠTE "Široko jutro" (sl. 1/42)

Višeslojno prapovijesno i srednjovjekovno naselje na zemljištu "Široko jutro" otkriveno je obilaskom terena 1975. g. (B. KRANJIČEV i M. GULJAŠ). Brojni površinski ulomci neolitičke, eneolitičke, bronzanodobne i srednjovjekovne keramike upućuju na dugotrajnost naselja čiji su prvi graditelji bili nositelji starčevačke kulture.

Lokalitet se nalazi sjeveroistočno od Razbojišta i oko 500 m sjevernije od križanja ceste s rijekom Vukom (MARKOVIĆ 1975a, 170). Na lijevoj obali Vuke (nadmorska visina 110 m) prostire se široka povišena terasa najnižih brežuljaka Krndije, koji se smiruju u velikoj dravskoj nizini. Starčevačko naselje na zemljištu "Široko jutro" četvrto je u nizu od Podgorača do Razbojišta, što upućuje na iznimno povoljne uvjete za život već u ranom neolitiku. U istočnoj Slavoniji, na obalama rijeke Vuke otkriveni su brojni arheološki lokaliteti pa ovo kod Razbojišta samo upotpunjuje sliku guste naseljenosti ovih krajeva u svim razdobljima povijesti.

SARVAŠ, "Gradac" ili "Vlastelinski brijeg", (sl. 1/49)

Višeslojno prapovijesno, antičko i srednjovjekovno naselje "Gradac" ili "Vlastelinski brijeg" u Sarvašu nalazi se 12 km istočno od središta Osijeka, na desnoj obali starog toka Drave, koja nakon 7 km nizvodno (u smjeru

21. Vidi bilješku 4.

istoka) utječe u Dunav. Istaknuti brežuljak - tell, na ravnoj obali stare Drave, dimenzija 175 X 185 m, visine 15 m (nadmorske visine 95-100 m), nastao je tisućljetnim naseljavanjem u svim prapovijesnim razdobljima. Prvo arheološko iskapanje proveo je R. R. SCHMIDT 1942. i 1943. g. na površini od 700 m² (SCHMIDT 1945, 184-185). U najdonjim slojevima, na dubini od 7 m, otkriveni su ostaci starčevačkog naselja, koje možemo okvirno datirati u zadnje faze ove kulture (DIMITRIJEVIĆ 1969, 15-16; ISTI 1974, T.IV, 6-10; ISTI 1979, 231, 232, 235-238; MINICHREITER 1992, 21-22). Naselje u Sarvašu samo je jedno u nizu neolitičkih naselja uz južnu obalu starog korita rijeke Drave, koja će vjerojatno u budućim detaljnim obilascima terena biti otkrivena.

SATNICA ĐAKOVAČKA, "Gradac" I i II, (sl. 1/44)

Višeslojno prapovijesno naselje (od neolitika do halštata) otkrila je 1957. g. H. DEKKER (DEKKER 1959, 42). Ponovnim rekognosciranjem skupljeni su 1972. g. brojni površinski nalazi (K. MINICHREITER) i otkriven kilometar južnije još jedan višeslojni lokalitet "Gradac II" (MINICHREITER 1978, 182; ISTI 1978a, 41).

Zemljište "Gradac I" nalazi se 1 km zapadno od Satnice (nadmorska visina 115 m), na blagom brežuljku koji se na svojoj zapadnoj strani spušta u Rit. Na drugoj obali Rite evidentiran je "Sarviš" (prapovijesno, antičko i srednjovjekovno nalazište) a oko 1 km južnije "Gradac II". Blagi brežuljci s potocima između pružali su idealne uvjete za naselja u svim razdobljima povijesti, zato ne iznenađuje gustoća naseljenosti u okolici današnje Satnice.

SLAVONSKI BOD, "Glogovica" (Marukićeva ul., Užarevićeva ul., Poljoprivredna škola) i ciglana (1/26 i 1/27)

U sjeveroistočnom dijelu Slavonskog Broda, na četiri lokacije, slučajno su otkriveni ostaci naselja starčevačke kulture. Prva lokacija otkrivena je 1975. g. prilikom iskopa zemlje za podrumski dio obiteljske kuće u Marukićevoj ulici br. 14. Pronađene ulomke keramike vlasnik je nakon svršetka radova predao Muzeju Brodskog Posavlja u Slavonskom Brodu gdje su bili evidentirani kao ranobrončanodobni nalazi (MIŠKIV 1984, katalog; MINICHREITER 1992, 22; LOZUK 1993, 32). Na drugoj lokaciji u Užarevićevoj ulici 23 (oko 500 m jugozapadno od Marukićeve ulice), 1991. g. prilikom iskopa podrumaskloništa, otkrivena je jama na dubini od 1 m (širine 1,5 m) sa starčevačkim ulomcima keramike (podaci J. LOZUK). Iste godine pri iskupu kanala uz Glogovicu, nedaleko od Poljoprivredne škole (oko 500 m sjeverno od Užarevićeve ulice i oko 700 m sjeverozapadno od Marukićeve ulice), otkrivene su u profilu kanala jame sa starčevačkim ulomcima keramike (podaci J. LOZUK). Ove tri lokacije grupirane su na međusobnoj udaljenosti 500 - 700 m i najvjerojatnije pripadaju istodobnom starčevačkom naselju. Četvrta lokacija otkrivena je opet slučajno u kolovozu 1995. g. na zemljištu ciglane (istočno uz Osječku ulicu), oko 2 km sjeveroistočno od prve grupe nalaza (podaci J. MIŠKIV) i 2 km južno od naselja na "Igraču" u Bukovlju. Za potrebe ciglane iskopane su

velike površine zemljišta (oko 200 X 200 m, dubine 5 m, bazeni za skupljanje vode) i u najzapadnijem dijelu presječene su starčevačke jame s keramikom, komadima kućnog ljepra i mikrolitima. Nakon obustave daljnjih građevinskih radova (J. MIŠKIV iz Muzeja Brodskog Posavlja) spašen je dio arheološke građe i među jamama je istražen jedan samostojeci objekt nepoznate namjene, identičan po obliku i dimenzijama objektima br. 13, 17, 30 i 31 u starčevačkom naselju kod Zadubravljja (MINICHREITER 1992, 35). To su samostojeci gusto poredani okomiti kolci u dužini od 3 m (na ciglani orijentirani smjerom sjever-jug a u Zadubravlju sjever-jug i istok-zapad) učvršćeni i ukopani u jami širine oko 30 cm. Ulomci keramike skupljeni na ove četiri lokacije pripadaju ranim fazama starčevačke kulture (vjerojatno linear A), a ostaci naselja nalaze se na zemljištu koje je na oko 100 m nadmorske visine i logično se povezuju sa starčevačkim naseljem na "Igraču". Na temelju dosadašnjih otkrića možemo evidentirati 3 starčevačka naselja (na jednakoj međusobnoj udaljenosti od 2 km) u sjevernom dijelu Slavonskog Broda:

- zapadno naselje (Marukićeva ul., Užarevićeva ul., Poljoprivredna škola - kanal Glogovica)
- istočno naselje (zemljište ciglane, Osječka ulica)
- sjeverno naselje (južne terase "Igrača", sjeverno od Bukovlja)

Dosadašnji arheološki nalazi i konfiguracija terena pokazuju da je zapadno i istočno naselje bilo izgrađeno u ravnicama na praprostirima pijescima (ŠPARICA 1994, u tisku) iznad 100 m nadmorske visine što se poklapa s granicom čvrstog tla prema močvarno-barskim prostorima - oko 3,5 km od današnje obale Save (ŠPARICA 1994, u tisku). S obzirom na veliku površinu rasprostranjenosti ovog arheološkog kompleksa postoji mogućnost da je ovdje bila skupina naselja iz više faza starčevačke kulture (vodoravna stratigrafija).

SLAVONSKI KOBAS "Selište", (sl.1/22)

Tijekom rekognosciranja terena 1988. g. (K. MINICHREITER, J. MIŠKIV, J. LOZUK), oko 2 km istočno od Kobaša na zemljištu "Selište" skupljeni su površinski ulomci keramike, mikroliti i kućni ljepr iz neolitika (starčevačka kultura), brončanog i starijeg željeznog doba (MIŠKIV 1984, katalog; MINICHREITER 1992a, 17; ISTI 1993, 46; LOZUK 1993, 38).

Ovo višeslojno prapovijesno naselje egzistiralo je na povišenoj izduženoj gredi (nadmorske visine 91 m), iza koje se paralelno u smjeru sjevera nalaze još dvije, a sve tri zajedno prate današnji smjer aluvijalne obale rijeke Save. Izgled ovog terena u holocenu vjerojatno je bio dosta različit od današnjeg, jer je Sava u geološkom smislu jako mlada rijeka (ŠPARICA 1994, u tisku). Ona je tijekom svojeg postojanja na nekoliko mjesta mijenjala korito pogotovo u svojem toku od Kobaša do Slavonskog Broda. Zemljište između Kobaša i Slavonskog Broda trebalo bi se detaljno geološki ispitati jer su još uvijek nedovoljno poznate promjene tokova rijeke Orljave, Mersunje i Save, koje su čini se u to vrijeme imale bitno različita korita od današnjih.

SLOBODNICA, lateralni kanal (sl. 1/23)

Tijekom 1988. g. otkriveno je novo starčevačko naselje oko 1 km sjeverno od Slobodnice, pri izgradnji novog mosta i poravnavanja obala kanala preko kojeg vodi cesta Sibinj - Slobodnica (MINICHREITER 1992a, 17; LOZUK 1993, 32).

Obilaskom terena J. LOZUK je u profilima kanala uočio tri jame sa starčevačkom keramikom. Lokalitet se nalazi na malo povišenoj gredi (s južne strane je autocesta a na sjeveru željeznička pruga), kojoj sa zapadne strane (od sjevera prema jugu) teče rječica Petnja, a s istočne strane je manji potok (sušica). Odabir povišenog zemljišta iznad nadmorske visine od 100 m (izohipsa od 100 m nadmorske visine je granica praprostora pijeska i močvarno - barskih sedimenata - ŠPARICA 1994, u tisku), identičan je situaciji u Slavonskom Brodu (oko 10 km istočnije), gdje se također ostaci starčevačkih naselja javljaju na suhom tlu sjeverno od močvarno - barskih prostora (zapadno i istočno starčevačko naselje u Slavonskom Brodu).

STARA KRIVAJA, "Katinac" ili "Brežuka" (sl. 1/12)

Rekognosciranjem terena u zapadnoj Slavoniji, otkriveno je 1986. g. (K. MINICHREITER i Z. BOJČIĆ) još jedno starčevačko naselje (oko 18 km južnije od Pepelane), gotovo na izvorištu rječice Breznice kod Stare Krivaje.

Zemljište "Katinac" ili "Brežuka" nalazi se oko 500 m južno od sela, na povišenoj lijevoj obali Breznice, na nadmorskoj visini od 130 m. Površinski ulomci keramike i kamenih alati na oranica upućuju na postojanje najjužnijeg starčevačkog naselja u nizu od izvorišta Breznice među obroncima Bilogore do njezina ušća u Strug (staro korito Drave). Breznica je svojim 30 km dugim tokom bila u ranom neolitu važna komunikacija od Podravine preko Bilogore do Posavine, što potvrđuje niz od 6 (vjerojatno će se otkriti više naselja) do sada evidentiranih starčevačkih naselja na njezinim obalama.

STARA RAČA, selo (sl. 1/3)

Starčevačko naselje otkriveno je slučajno u Staro Rači, oko 15 km jugoistočno od Bjelovara, kad proširenje ceste kroz selo 1975. g. (DIMITRIJEVIĆ 1979, 236; MINICHREITER 1992, 22-23; ISTA 1992a, 17). Tada je prilikom ĐURO JAKŠEKOVIĆ skupio nalaze koji govore o postojanju naselja na blagim obroncima Bilogore (nadmorska visina 112 m), između kojih se manji vodotoci spuštaju od sjevera prema jugu. Najbliže starčevačko naselje otkriveno je u Ždralovima 11,5 km sjeverozapadno od Stare Rače, no vjerujemo da je ovaj kraj u neolitu bio mnogo gušće naseljen.

STARI PERKOVCI, "Glože" (sl. 1/33)

Prapovijesni, antički i srednjovjekovni lokalitet otkriven je obilaskom terena 1985. g. (J. MIŠKIV i S. JANČEVSKI) a iste je godine preko nalazišta prokopana trasa naftovoda Đeletovci - Rušćica (JANČEVSKI 1986, 40). Među površinskim i nalazima izbačenim strojem na trasi naftovoda bilo je i ulomaka starčevačke keramike. Tijekom 1988. g. ponovno su skupljeni ulomci keramike i mi-

kroliti na površini zatrpane trase naftovoda (K. MINICHREITER, J. MIŠKIV i J. LOZUK).

Lokalitet "Glože" nalazi se oko 400 - 700 m istočno od Starih Perkovaca i oko 100 - 500 m sjeverno od željezničke pruge Zagreb - Vinkovci (MINICHREITER 1990a, 25; ista 1992, 23; ISTA 1992a, 17; ISTA 1993, 39, 46; LOZUK 1993, 31, 38). Starčevačko naselje bilo je izgrađeno na izduženim terasama (nadmorska visina 89 - 90,5 m) koje se jedva primjetno penju prema sjeveru do obala Breznice koja teče od zapada prema istoku na udaljenosti od oko 2 km od naselja. Starčevačko naselje na lokaciji "Glože" nije usamljeno jer su na trasi naftovoda otkrivena još dva u nizu prema istoku, pa je "Glože" najzapadnije (32. km naftovoda), "Kod Lipe" srednje naselje (33,5. km naftovoda) a Vrpolje "Veliko polje" najistočnije (34,5. km naftovoda). Tek u budućim arheološkim istraživanjima moći će se utvrditi međusobni vremenski odnos života u naseljima.

STARI PERKOVCI, "Kod Lipe" (sl. 1/34)

Višeslojno prapovijesno i srednjovjekovno naselje otkriveno je pregledom zemljišta trase naftovoda nakon njezine izgradnje 1988. g. (K. MINICHREITER, J. MIŠKIV i J. LOZUK).

Lokalitet "Kod Lipe" udaljen je oko 2 km istočno od Starih Perkovaca i oko 1 km sjeverno od željezničke pruge Zagreb - Vinkovci. Površinski ulomci keramike uočeni su na povišenom, izduženom brežuljku (smjerom sjeverozapad-jugoistok), dimenzija 200 X 300 m, visine oko 2 m (nadmorska visina 91 - 93 m). Brežuljak je vjerojatno tell, nastao dugotrajnim naseljavanjem (ulomci starčevačke, kasnobrončanodobne i srednjovjekovne keramike). Detaljnim pregledom geodetske snimke terena uočili smo između trase naftovoda i Breznice veliku izduženu gredu (visinske razlike 3 m) s jednim okruglim uzvišenjem na zapadnoj strani (20 cm visinske razlike). Pretpostavljamo da se središte starčevačkog naselja nalazilo na ovoj gredi bliže Breznici i da je trasa naftovoda prošla južnom periferijom naselja. Lokalitet "Kod Lipe" jedno je od triju starčevačkih naselja u nizu, pa je 1,5 km zapadno od njega "Glože", a 1 km istočno "Veliko polje" u Vrpolju.

ŠAGOVINA CERNIČKA, "Polje" (sl. 1/13)

Starčevačko naselje "Polje" otkriveno je u Šagovini Cerničkoj (Katolička Šagovina) oko 6 km sjeveroistočno od Nove Gradiške u zapadnom dijelu Slavonije (DIMITRIJEVIĆ 1978, 74, 96; isti 1979, 233, 236, 252, 260, 325; ŠIMIĆ 1984, 53; MINICHREITER 1992, 12-13; ISTA 1992a, 17; MARKOVIĆ 1993, 115; ISTI 1994, 61). Arheološka istraživanja 1977. i 1978. g. (pod vodstvom A. Durmana) otkrila su dio naselja koje je vjerojatno pripadalo kasnim fazama starčevačke kulture (MINICHREITER 1992, 12).

Naselje je otkriveno u jugozapadnom dijelu sela (nadmorska visina oko 185 - 190 m), na južnim obroncima Psunja koji se spuštaju prema istoku u dolinu rječice Snaž, koja utječe u Šagovac i Trnavu a ova opet u Savu. Dolina Trnave vjerojatno je već u neolitu bila pogodna

komunikacija od savske doline prema unutrašnjosti južnih obronaka Pšunja. Starčevačko naselje u Šagovini Cerničkoj za sada je usamljeno, što je rezultat neistraženosti ovog dijela Slavonije gdje je u neolitiku sigurno postojala velika gustoća naselja uz prapovijesne komunikacije - doline vodenih tokova.

TOMAŠICA, "Ravnice", (sl. 1/5)

Višeslojno neolitičko naselje otkriveno je 1966. g. u pokusnom istraživanju pod vodstvom D. IVEKOVIĆ (IVEKOVIĆ 1966, 19-21; ista 1968, 351-358). Otkrivena je jedna zemunična jama s korenovskom keramikom (BOBOVEC 1986, 108; ista 1990, 214; TEŽAK-GREGL 1993, 15). Obilaskom terena 1993. g. (A. BOBOVEC, K. MINICHREITER, A. DURMAN) i pregledom nalaza u kutinskom muzeju otkrili smo ulomke starčevačke keramike pa se ovdje najvjerojatnije radi o istodobnom naselju s onim u Kaniškoj lvi, oko 10 km južnije od Tomašice.

"Ravnice" se nalaze oko 1 km sjeverozapadno od kućnog broja 141 u selu Tomašici, na blago zatalasanom zemljištu (nadmorske visine 120 m), koje se spušta prema koritu rječice Tomašice i Radmilovače, koja nakon četiri km meandriranja kroz aluvijalnu desnu obalu utječe u Ilovu. Najbliže starčevačko naselje Tomašici evidentirano je u Kaniškoj lvi, 10 km nizvodno na desnoj obali Ilove. Plodne nizine ispresijecane potocima koji utječu u rijeku Ilovu omogućavale su dugotrajan život u mnogobrojnim naseljima, koja su najvjerojatnije bila smještena na međusobnoj udaljenosti od 3 km (kao nizovi naselja u sjeverozapadnoj i istočnoj Slavoniji).

VINKOVCI, južni dio grada na obali Bosuta (1/57)

Višegodišnja arheološka zaštitna istraživanja na području grada Vinkovaca otkrila su dijelove velikog starčevačkog naselja uz sjevernu obalu Bosuta u dužini od 1 km (DIMITRIJEVIĆ 1979, 239-240; ISKRA-JANOŠIĆ 1984, 146-148; MINICHREITER 1992, 23-28). Povišena lijeva obala Bosuta (nadmorska visina 90 m) bila je pogodna za naseljavanje kroz sva razdoblja prapovijesti, antike i srednjeg vijeka. U Vinkovcima su unutar starčevačkog naselja otkriveni kosturni ukopi, prvi ove vrste u cijeloj Hrvatskoj (DIMITRIJEVIĆ 1979, 239-241; ISKRA-JANOŠIĆ 1984, 146-148; MINICHREITER 1992, 25,39). Dosadašnja istraživanja upozorila su na dugotrajno naseljavanje Vinkovaca tijekom starčevačke kulture od ranoklasičnog stupnja - linear B, preko girlandoida do završetka spiraloida B (DIMITRIJEVIĆ 1979, 238-250; MINICHREITER 1992, 23-28). Starčevačko naselje u Vinkovcima za sada je usamljeno u ovom dijelu istočne Slavonije. Najbliža su naselja 15 km istočno na obali Dunava i 20 km južno na obali Save, pa pretpostavljamo da je između Vinkovaca i Županje u neolitiku bilo poplavno ili močvarno područje.

VRPOLJE, "Veliko polje", (sl. 1/35)

Treće višeslojno naselje u nizu od Starih Perkovaca do Vrpolja jest "Veliko polje", smješteno oko 2,5 km zračne linije u smjeru sjeverozapada od središta Vrpolja i 2,5 km istočno od Starih Perkovaca. Iskopom trase naftovoda Đeletovci - Rušića, 1985. g. (JANČEVSKI 1986,40)

otkrivene su dvije jame s neolitičkom - starčevačkom i sopotskom keramikom. S obzirom na mali iskop, starčevačku keramiku za sada datiramo u kasnu fazu spiraloida B (MINICHREITER 1992, 28-29; ista 1992a, 17; ista 1993, 41; LOZUK 1993, 38; MARKOVIĆ 1993, 115).

Neolitičko naselje prostire se na velikoj izduženoj gredi, smjerom istok-zapad, u dužini od oko 900 m, usporodno s koritom rječice Breznice, na udaljenosti oko 100 m od njega. Visinska razlika grede je 2,5 km (90 - 92,5 m nadmorske visine). S obzirom na konfiguraciju terena, pretpostavljamo da je trasa naftovoda Đeletovci-Rušića presjekla najjužniji dio prapovijesnog naselja i da se njegovo središte nalazi na gredi bliže Breznici.

VIČEDOL, "Gradac", "Streimov i Karasovićev vinograd", (1/56)

Lokalitet "Gradac", "Streimov i Karasovićev vinograd" na Vučedolu nalazi se oko 4,5 km istočno od Vukovara na desnoj visokoj obali Dunava. Višeslojno prapovijesno naselje pripada neprekinutom nizu naselja koja se protežu od Aljmaša i Erduta preko Dalja, Borova, Vukovara do Iloka. Najbliže evidentirano starčevačko naselje je "Gimnazija" u Vukovaru, 4,5 km sjeverozapadno i "Ciglana Elz", 4,5 km zapadno od njega.

Vučedolski "Gradac" istaknut je segment dunavske obale (visinska razlika 35 m, nadmorska visina 106 m), dužine 30 m i širine 25 m. Južno od "Grada" je veliki zaravnjeni plato "Streimovog kukuruzišta", a jugozapadno od njega "Streimov vinograd". Ovdje su u postglacijalno doba vode svojim otjecanjem prokopale prapovijesni visoravan i na taj način odvojile pojedine segmente obale u zasebne brežuljke (SCHMIDT 1945, 175). U prvim arheološkim istraživanjima 1938. g. Schmidt je na "Gradcu" u najdonjem sloju na dubini od 4 m otkrio ostatke starčevačkog naselja debljine 60 cm (SCHMIDT 1945, 175). S. Dimitrijević je u sondama 1967. g. na lokaciji "Karasovićev vinograd" ispod badenskog otkrio starčevački horizont (DIMITRIJEVIĆ 1979, 236). Od 1984. do 1989. g. A. DURMAN je istraživao kompleks Vučedola i 1989.g. otkrio zemunicu 4 X 3,3 m sa starčevačkom keramikom, koja se može okvirno uvrstiti u klasične faze starčevačke kulture - linear B (DURMAN i FORENBAHER 1989, 33-35; MINICHREITER 1992, 29).

VUKOVAR, "Adica" (sl. 1/53)

Višeslojno prapovijesno i srednjovjekovno naselje evidentirano je na "Adici" u sjeverozapadnom dijelu Vukovara. Prema podacima Gradskog muzeja u Vukovaru, na "Adici" su otkriveni površinski ulomci starčevačke keramike (MINICHREITER 1992a, 17).

Prapovijesno naselje bilo je izgrađeno na malo povišenoj južnoj obali Dunava, oko 3 km uzvodno od ušća Vuke u Dunav (nadmorska visina oko 88 m). Na dunavskoj su obali evidentirana 3 starčevačka naselja u nizu, u jednakim razmacima od po 3,5 km - "Adica", "Gimnazija" i "Gradac" na Vučedolu. Četvrto starčevačko naselje bilo je oko 2 km u unutrašnjosti obalnog pojasa, na ciglani Eltz, uz staru željezničku stanicu, južno od Vukovara.

VUKOVAR, "Ciglana Eltz" (sl. 1/55)

U južnom dijelu Vukovara 1940. g. slučajno je otkriveno starčevačko naselje na zemljištu ciglane Eltz (SCHMIDT 1945, 126, 185). Prigodom ciglarskih radova - iskopa 6 m visokog zemljišta za potrebe ciglane - naišlo se na ostatke zemunice s ulomcima keramike starčevačke kulture. Ovi oskudni podaci (nalazi su, na žalost, izgubljeni u II. svjetskom ratu - DIMITRIJEVIĆ 1969, 10) govore o četvrtom evidentiranom starčevačkom naselju na području Vukovara, gdje su na obali Dunava bila još tri naselja u razmaku od 3,5 km: "Adica", "Gimnazija" i "Gradac" na Vučedolu.

Lokacija "Ciglane Eltz" nalazi se oko 2 km južnije od središta Vukovara uz staru željezničku stanicu. Starčevačko naselje bilo je na istaknutom praprostoru brčuljku (oko 100 m nadmorske visine), koji je sa zapadne i južne strane bio okružen močvarnim područjem, a možda u ono vrijeme i manjim potocima.

VUKOVAR, gimnazija (sl. 1/54)

Tijekom 1894. g. u središtu Vukovara, na brdu uz Dunav (nadmorska visina 115 m), prilikom iskopa temelja za gimnaziju, otkriveni su ulomci starčevačke kulture, prvi ove vrste u Hrvatskoj (DIMITRIJEVIĆ 1969, 12; MINICHREITER 1992, 1). Skromni podaci o okolnostima nalaza upućuju na još jedno starčevačko naselje u nizu gusto naseljene visoke desne obale Dunava od Aljmaša do Iloka. Do sada su na obalnom pojasu Dunava oko Vukovara evidentirana, osim "Gimnazije", još tri starčevačka naselja, i to: 3,5 km sjeverozapadno na "Adici", 3,5 km jugoistočno na Vučedolu i 2 km južno na "Ciglanu Eltz".

Odabir mjesta za izgradnju naselja sličan je ostalima na desnoj obali Dunava, na kojoj žitelji starčevačke kulture u pravilu nastanjuju malo istaknute brčuljke na visokoj obali (sigurno od poplava), koji su kroz blage surduke (usjeke) sa strane imali pogodan pristup rijeci. Osim toga na suprotnoj obali Dunava kod Odžaka i Plavnice evidentirano je nekoliko starčevačkih naselja, koja su sigurno komunicirala preko rijeke s naseljima oko Erduta i Vukovara.

ZADUBRAVLJE, "Dužine", (sl. 1/31)

Starčevačko naselje na "Dužinama" kod Zadubravljia otkriveno je obilaskom brodske Posavnice 1988. g. a istraženo 1989. i 1990. g. na površini od 6.200 m² u okviru trogodišnjih zaštitnih arheoloških iskapanja na trasi autoceste Zagreb - Lipovac, dionica Slavonski Brod — Velika Kopanica (MINICHREITER 1989,44; ISTA 1990,217; ISTA 1990a,25; ISTA 1990d,23-25; ISTA 1991,184-189; ISTA 1991a,16-18; ISTA 1992,29-36; ISTA 1992a,17; ISTA 1992b,7-22; ISTA 1992c,37-47; ISTA 1993,49; ISTA 1993a,97-111; MARKOVIĆ 1993,115; MIŠKIV 1994,86-92). U starčevačkom naselju otkrivene su stambene zemunice, radionice za izradbu kamenih alata, spremišta za hranu, središnji ogradeni prostor (necodredene namjene), radne jame s krušnim i lončarskim pećima, bunar i ogradena dvorišta s ostacima kamenih žrvnjeva i glinenih utega za okomiti tkalački stan. Naselje pripada ranim fazama razvoja starčevačke kulture - linear A (MINICHREITER 1992, 29-35).

Naselje je otkriveno na malo povišenom terenu (nadmorske visine 90 m) zatalasane ravnice koja pripada širem zaleđu Save. Lokalitet se nalazi 1 km sjeveroistočno od središta Zadubravljia a omeđen je (u današnje vrijeme) s južne strane kanalom Brezna, sa sjeverne autocestom (istočni uspon prije nadvoznjaka preko željezničke pruge) a s istočne strane novim lateralnim kanalom. Zemljište je na ovom dijelu dosta promijenilo svoj izvorni oblik prokopom kanala, autocestom i željezničkom prugom. Starčevačko naselje bilo je izgrađeno na širokoj terasi lijeve obale rječice Brezne, koja 5,5 km južnije utječe u Savu. Izgleda da je starčevačko naselje u "Dužinama" i južni dio grupe starčevačkih naselja u Slavonskom Brodu (zapadno i istočno naselje) bilo izgrađeno na granici suhe zone praprostora pijeska prema barskim sedimentima (ŠPARICA 1994, u tisku), jer je zemljište južno od Zadubravljia vjerojatno u određenim godišnjim dobima bilo ugroženo različenim vodama. Važnost rječice Brezne kao komunikacije od Save prema unutrašnjosti Dilja potvrđuje otkriće još jednog starčevačkog naselja u njezinu gornjem toku kod Korduševaca.

ZAGRADE, "Kučiste" (1/19)

Obilaskom sjevernih obronaka Dilj - gore tijekom 1996. g. otkrivena su tri starčevačka naselja na zemljištima južno od sela Zagrada.

Lokalitet "Kučiste" nalazi se na sjevernim izduženim terasama brda Dudinke koje se blago spuštaju prema lijevoj obali potoka Vranovice (nadmorska visina oko 150 - 160 m). Površinski ulomci keramike i kamni artefakti nađeni su na površini veličine 200 X 300 m, što upućuje na naselje srednje veličine.

ZAGRADE, "Ograde" (1/20)

Tijekom rekognosciranja sjevernih obronaka Dilj gore 1996. g. otkriveni su ostaci starčevačkog naselja na zemljištima južno od sela Zagrada.

Zemljište "Ograde" obuhvaća sjeverne izdužene terase brijega Krištinko koje se blago spuštaju u nekadašnje korito jedne manje rječice koje se u današnje vrijeme samo za velikih kiša ispuni vodom (sušica). Ulomci starčevačke keramike nađeni su na površini od 100 X 100 m (nadmorska visina oko 150 - 160 m), pa pretpostavljamo da se naselje rasprostire na mnogo većoj površini ispod zemlje. Lokalitet "Ograde" je najsjevernije od tri otkrivena. Južno od "Ograde" jesu "Rupe", a najjužnije je "Kučiste". Detaljne podatke o njihovoj veličini, vremenu trajanja i povezanosti moći ćemo utvrditi tek nakon arheoloških istraživanja, pa je za sada obavljena samo njihova prva evidencija.

ZAGRADE, "Rupe" (1/18)

Srednji lokalitet u nizu od tri novootkrivena južno od Zagrada 1996. g. jesu "Rupe", od kojih su preko glavice brijega na sjevernoj strani "Ograde", a na južnoj strani preko potoka Vranovice je lokalitet "Kučiste".

Ostaci starčevačkog naselja otkriveni su na jugoisto-

točnim blagim padinama brda Smrika koje se prema jugu spušta na desnu obalu potoka Vranovice (nadmorska visina oko 150 - 160 m). "Rupe" su preko puta lokaliteta "Kučiste", na suprotnoj obali potoka Vranovice. Površinski nalazi otkriveni su na zemljištu veličine 200 X 200 m, što upućuje na postojanje nešto većeg prapovijesnog naselja.

ŽDRALLOVI, selo (sl. 1/2)

Starčevačko naselje otkriveno je slučajno prilikom iskopa zemlje za temelje kuće u selu Ždralovi, 3,5 km jugoistočno od Bjelovara. Tijekom 1968. g. Z. LOVRENČEVIĆ izvršio je manje zaštitno iskapanje jame koja je bila većim dijelom uništena. Jama, manjih dimenzija 3,5 X 3,0 X 1,5 m, bila je ispunjena starčevačkom keramikom (DIMITRIJEVIĆ 1969, 16; ISTI 1979, 236,238; MINCHREITER 1992,36; ISTA 1992a,17).

Lokalitet se prostire na blagim brežuljcima Bilogore (nadmorska visina 120 m), između kojih i danas teku potoci prema jugu. Najbliže starčevačko naselje evidentirano je u Stroj Rači, oko 11,5 km jugoistočno od Ždralova. Bjelovarsko je područje vjerojatno u neolitiku zbog povoljnih zemljopisnih uvjeta bilo gusto naseljeno, pa u budućim rekonstrukcijama očekujemo otkrivanje brojnih novih naselja.

ŽUPANJA, "Šlajs", obala Save (1/58)

Višeslojno prapovijesno naselje (od neolitika do halštata) otkriveno je u manjem sondiranju 1975. g. na lokaciji "Šlajs" u Županji (PLEMIĆ 1976, 6-7; ISTA 1976a,20; MINCHREITER 1994, 110-111). Neolitička keramika pripada starčevačkoj i sopotskoj kulturi, koja se zbog malobrojnosti nalaza nije mogla opredijeliti u određeni stupanj njezina razvika.

Ostaci starčevačkog naselja otkriveni su na samoj obali Save (nadmorska visina 80 — 85 m), u dužini od 300 m uzvodno od Županje. Današnje korito Save uzvodno od Županje stvorilo je veliki luk (gotovo krznicu), pa svojom snagom neprekidno urušava sjevernu obalu. Sava je po svojem postanku mlada rijeka i još uvijek nisu dovoljno poznati njezini tokovi u određenim vremenskim razdobljima (ŠPARICA 1994, u tisku). Očito je Sava mijenjala tok pa pretpostavljamo da je starčevačko naselje u doba svoga postojanja bilo izgrađeno na suhom, povišenom zemljištu najmanje 100 m udaljeno od njezine obale. Na žalost stvarna veličina starčevačkog naselja neće se moći utvrditi jer je Sava u ovom stoljeću (do 1976. g. kada je izvršeno podizavanje obala) svojim erozivnim djelovanjem "odnijela" veći dio lokaliteta.

Topografske osobine 60 evidentiranih starčevačkih lokaliteta u sjevernoj Hrvatskoj upozorile su na određene zakonitosti pri izboru lokacije naselja koja je bila uvjetovana dobrim mogućnostima prehrane, obradom zemlje, lovom, uzgajanjem stoke i skupljanjem plodova. Sva starčevačka naselja izgrađena su u pravilu uz veće ili manje vodotokove, koji su im pružali nekoliko temeljnih uvjeta za život: pitku vodu, navodnjavanje, ulov ribe, velik izbor riječnog kamenja za izradu kamenih alatki i mogućnost trgovačkih veza plovnim prometnicama. Starčevačka naselja nikada nisu bila izolirana i daleko jedno od drugoga (međusobna udaljenost 3 - 5 km) nego grupirana u nizu, u širokim potocnim ili riječnim dolinama uz vodene komunikacije.

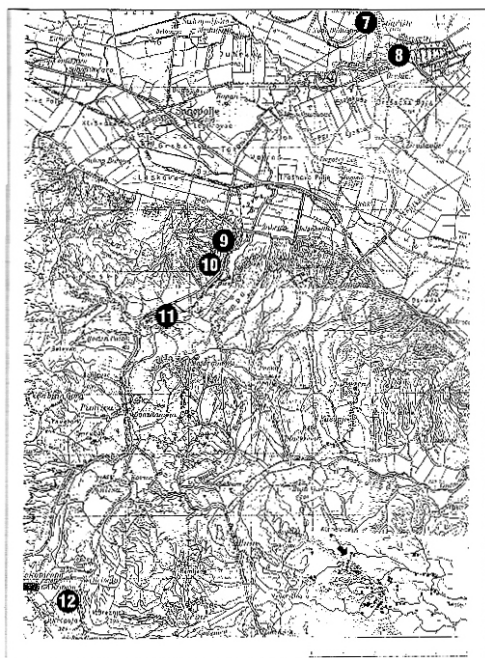
U zapadnoj Slavoniji otkriveno je u riječnoj dolini Breznice (sl. 6), koja je između Gačišta i Orešca nekada utjecala u Dravu (danas staro korito Drave) 6 starčevačkih naselja (Stara Krivaja, Pepelana, Pčelić dva, Gačište i Orešac), a uz Ilove (pritoci Garešnica i Solarevac) i Snaša, koje su lijevi pritoci Save, 4 naselja (Kapelica, Tomašica, Kaniška Iva i Šagovina Cernička). U sjevernoj Slavoniji, naselja u Našicama, Makloševcu i Ladimirevcima bila su povezana rječicom Breznicom, Vučicom i Karašicom s Dravom. Na obalama Drave evidentirana su 3 naselja (Osijek, Sarvaš i Aljmaš) a dalje na obalama Dunava još 7 u nizu (Erdut dva, Vukovar tri, Vučedol i Bapska). U središnjoj Slavoniji bila su rijekom Lodom i Orljavom s pritocima starčevačka naselja Požeške kotline (Požega, Lukač, Draganlug i Kutjevo), našičkog kraja - izvorište Londe (Polubaše) i sjeverozapadnih obronaka Dilja (Lovčić, Zagrađe 3 naselja) povezana s Posavinom (blizu ušća Orljave u Savu još je jedno naselje kod Kobaša). U broskom Posavju u dolinama većih rječica koje utječu u Savu (ŠPARICA 1994, u tisku)²³, otkriveni su nizovi starčevačkih naselja: uz Glogovicu 5 naselja (sl. 7): Donji Slatinik, Glogovica, Bukovlje i Slavonski Brod 2 naselja a uz rječicu Breznu i pritoke 3 naselja (sl. 8): Korduševci, Zadubravlje i Bicko Selo. U istočnom dijelu Slavonije uz rječicu Breznicu (treća istoimena rijeka u Slavoniji) otkrivena su 3 starčevačka naselja u nizu (sl. 9): Stari Perkovci dva i Vrpolje. Riječica Breznica povezivala je ova tri s naseljem u Vinkovcima na lijevoj obali Bosuta i nešto južnijim Lipovcem uz njegov desni pritok Spačvu. Sve ove rječice utječu u Savu, koja je uz Dunav i Dravu bila glavna neolitička komunikacija, ne samo našeg nego i velikog južnopanonskog prostora (sl. 10).

Pri izgradnji naselja uz vodene tokove odabire se u pravilu, ovisno o reljefu, jedna od triju mogućnosti:

- visoka priobalna terasa uz veće tokove rijeka: Save - nadmorska visina 80 - 100 m (Slavonski Kobaš, Slobodnica, Slavonski Brod - "Glogovica" i ciglana, "Igrač" kod Bukovlja, Gornja Vrba, Županja); Drave - nadmorska visina 90 - 105 m (Gačište, Orešac - stari tok Drave, Osijek, Sarvaš-stari tok Drave i Aljmaš) i Dunava - nadmorska visina 85 - 120 m (Erdut dva, Vukovar tri, Vučedol, Bapska i Kneževi Vinogradi u Baranji na staroj obali Dunava)

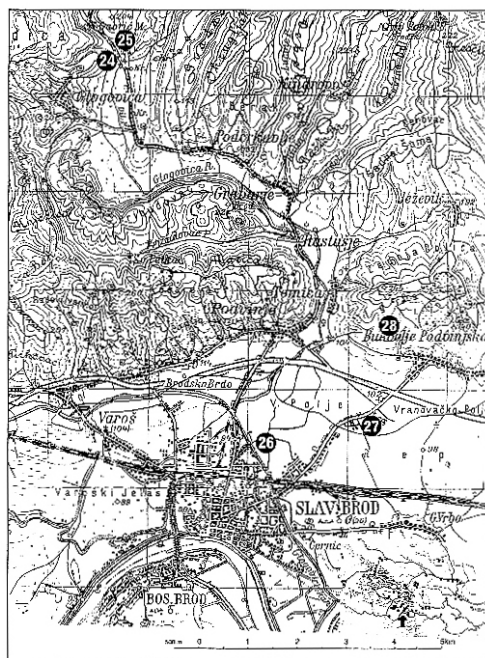
- niski osunčani brežuljci koji se postupno spuštaju u doline manjih rječica: u zapadnoj Slavoniji, naselja na nadmorskoj visini od 90 do 190 m, su u dolinama rječica Ilove (Kaniška Iva, Tomašica, Kapelica), Breznice (Stara Krivaja, Pepelana, Pčelić dva, Orešac i Gačište) i Snaša (Šagovina Cernička). U srednjoj Slavoniji naselja su na nadmorskoj visini od 85 do 190 m, uz Breznicu i Vučicu (Našice i Ladimirevci), uz Lodu i Orljavu (Polubaše, Draganlug, Kutjevo, Požega, Lovčić), uz Glogovicu (Donji Slatinik, Glogovica, Slavonski Brod), uz Breznu i Bič (Korduševci, Zadubravlje i Bicko Selo). U istočnoj Slavoniji naselja su na nadmorskoj visini od 80 do 95 m, uz rijeke Breznicu, Bosut i Spačvu (Stari Perkovci dva, Vrpolje, Vinkovci i Lipovac)

23. Vidi bilješku 13.

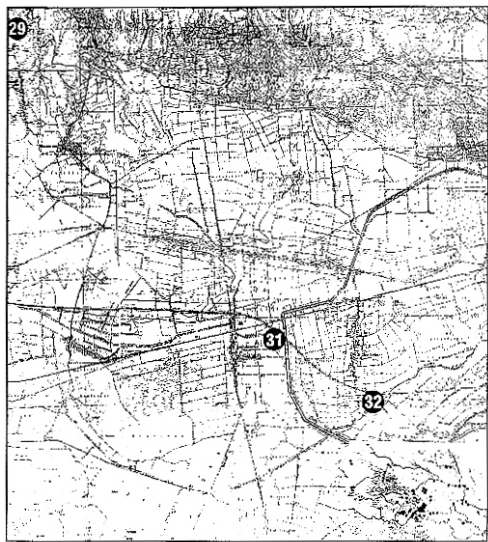
Sl. 6. Starčevačka naselja uz rječicu Breznicu - zapadna Slavonija: 7 Gačište, 8 Orešac, 9 Pčelić-Dakino Brdo, 10 Pčelić-Medakuša, 11 Pepelana, 12 Stara Krivaja

Abb. 6 Starčevo-Siedlungen am Fließchen Breznica in Westslawonien: 7 Gačište, 8 Orešac, 9 Pčelić/Dakino Brdo, 10 Pčelić/Medakuša, 11 Pepelana, 12 Stara Krivaja

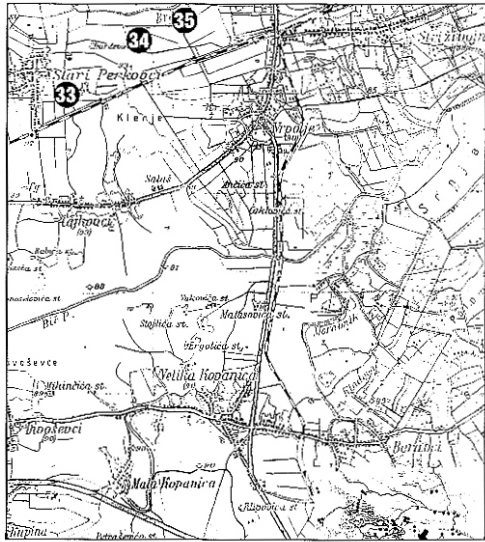
Sl. 7. Starčevačka naselja uz rječicu Glogovicu u brodskoj Posavini - središnja Slavonija: 24 Glogovica, 25 Donji Slatinik, 26 Slavonski Brod-Glogovica, 27 Slavonski Brod-ciglana, 28 Bukovlje

Abb. 7 Starčevo-Siedlungen am Fließchen Glogovica in Brodska Posavina/Zentral-slawonien: 24 Glogovica, 25 Donji Slatinik, 26 Slavonski Brod/Glogovica, 27 Slavonski Brod/Ziegelei, 28 Bukovlje

Sl. 8. Starčevačka naselja uz rječicu Breznu i Bič u brodskoj Posavini - središnja Slavonija: 29 Korduševci, 31 Zadubravlj, 32 Bicko Selo

Abb. 8 Starčevo-Siedlungen an den Fließchen Brezna und Bič in Brodska Posavina/Zentral-slawonien: 29 Korduševci, 31 Zadubravlj, 32 Bicko Selo

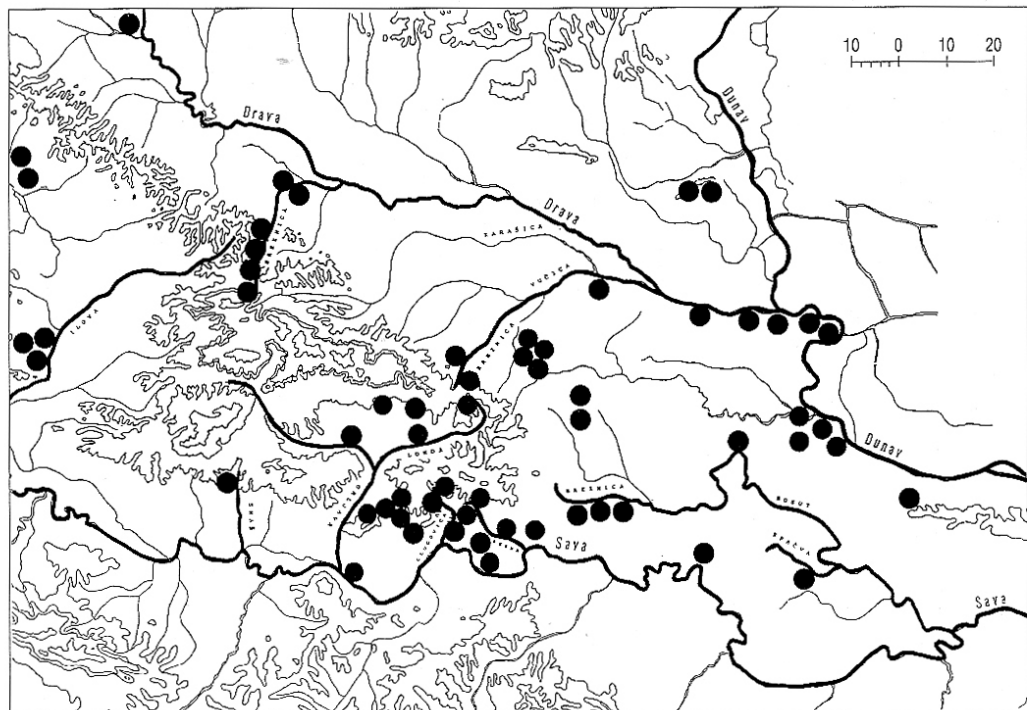
Sl. 9. Starčevačka naselja uz rječicu Breznicu u istočnoj Slavoniji: 33 Stari Perkovi-Glože, 34 Stari Perkovi-Kod Lipe, 35 Vrpolje

Abb. 9 Starčevo-Siedlungen am Fließchen Breznica in Ostslawonien: 33 Stari Perkovi/Glože, 34 Stari Perkovi/Kod Lipe, 35 Vrpolje

- blago povišeno ocjedito zemljište - grede ili izdanak brežuljka u ravnici uz nekadašnje vodotokove: u zapadnoj Slavoniji, na nadmorskoj visini od 110 do 120 m (Ždralovi i Stara Rača); u središnjoj Slavoniji na nadmorskoj visini od 150 do 160 m (Zagrade tri lokaliteta); u istočnoj Slavoniji na nadmorskoj visini od 105 do 135 m (Podgorač tri, Razbojište, Gorjani i Satnica Đakovačka).

Više od polovice poznatih lokaliteta (32) otkriveno je u proteklih 10 godina, pa je tek sada njihovo kartiranje omogućilo praćenje najstarijih prirodnih komunikacija na našem tlu. Široke ravničarske rijeke Dunav, Sava i Drava, karakteristične po svojem usporenom toku, po-vezivale su sjevernu Hrvatsku s ostalim panonskim prostorima ovog dijela Europe. Uz njih su jednako važni njihovi pritoci, koji su kao jedine moguće prirodne komunikacije omogućavale neolitičkom stanovništvu prodiranje duboko u unutrašnjost slavonskoga gorja. Premda nam je do sada poznato 60 starčevačkih lokaliteta, malen broj istraženih omogućio je samo djelomično osvijetljavanje stvaranja i razvit-

ka starčevačke kulture na našem tlu. Jednoslojnost većine naselja otežava određivanje njihove vremenske pripadnosti, pa se za sada kronološki razvrstavaju prema stilskim osobinama, koje je uspješno odredio S. DIMITRIJEVIĆ (DIMITRIJEVIĆ 1979, 241-252), a dopunila K. MINICHREITER (MINICHREITER 1992, 53-54). Buduće analize starosti i trajanja naselja dopunit će i preciznije odrediti kronološku pripadnost pojedinim stupnjevima njezinog razvitka u različitim zemljopisnim regijama sjeverne Hrvatske. Analiza pokretne materijalne kulture upućuje na jaku autohtonu komponentu, što ide u prilog sve čvršćem mišljenju o neprekinutom razvitku autohtonih zajednica južnapanonskih prostora na prijelazu mezolitika i rani neolitik. Nedostatak nekropola (do sada je samo u Vinkovcima otkriveno 11 kostura, koji su zbog ratne agresije na Hrvatsku nedostupni) priječi mogućnost dokazivanja autohtonosti starčevačke kulture na ovim prostorima pomoću antropoloških analiza, temeljem kojih bi se promijenilo dosadašnje mišljenje o njezinu dolasku migracijama populacija s jugoistoka.

Sl. 10. Vodeni putovi i komunikacije riječnim dolinama ranog neolitika u sjevernoj Hrvatskoj

Abb. 10 Wasserwege und Kommunikation in Flußtalern der frühen Jungsteinzeit in Nordkroatien

LITERATURA

- ARANDELOVIĆ-GARAŠANIN, D., 1954, *Starčevačka kultura*, Ljubljana: 1 - 151.
- BELIĆ, B., i PETROVIĆ, K., 1971, Praistorijske kulture na području brodske Posavije, *Materijali VII*, Beograd: 9 - 20.
- BENAC, A., 1969, Arheološka izložba u Muzeju Brodskog Posavlja u Slavonskom Brodu, *VMIKH* 5 - 6, Zagreb: 14 - 18.
- BOBOVEC, A., 1986, 40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Koprivnica*: 108.
- BOBOVEC, A., 1990, Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, *Varaždin*: 213 - 214.
- BOJČIĆ, Z., 1981, Neki novi arheološki nalazi i nalazišta u Slavoniji, *GSMV* 42, Vukovar: 14 - 17.
- BRUKNER, B., 1965, Istorijat i rezultati proučavanja Starčevo-Körös-Cris kompleksa, *RadVojMuz* 14, Novi Sad: 5 - 14.
- BULAT, M., 1967, Vijesti arheološkog odjela, Rekognosciranje arheološkog terena od I.XI 1965.do I.XI 1967.g., Neolitik, *OsjZbor XI*, Osijek: 357.
- BULAT, M., 1971, Nalaz slikane starčevačke keramike u Našicama, *GSMV* 17, Vukovar: 20 - 22.
- BULAT, M., 1975, Daljska planina, *GSMV* 28, Vukovar: 17 - 22.
- DEKLER, H., 1959, Arheološka nalazišta u Đakovašini, Đakovo i njegova okolica, *Đakovo*: 11 - 53.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1956, Prilog daljem upoznavanju vučedolske kulture, *Opuscula I*, Zagreb: 5 - 56.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1968, Sopotsko-lendelska kultura, Zagreb: 1 - 124.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1969, Starčevačka kultura u slavonsko-srijemskom prostoru i problem prijelaza starijeg u srednji neolit u srpskom i hrvatskom Podunavlju, Neolit i eneolit u Slavoniji, Vukovar: 1 - 96.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1974, Problem stupnja razvoja starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnopanonskih nalazišta rješavanju ovog problema, Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju, *Materijali X*, Beograd: 59 - 121.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1978, Neolit u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *IzdanjaHAD* sv. 2, Zagreb: 71 - 97.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1979, Sjeverna zona, *PJ II* (Neolit), Sarajevo: 229 - 260.
- DURMAN, A., i FORLENBAHER, S., 1989, Šesta sezona projekta Vučedol 1984 - 1990, *ObavijestiHAD* 3/1989, Zagreb: 33-35.
- GASPARINI-VINSKI, Ks., 1956, Iskapanje prethistorijskog naselja u Belom Manastiru, *OsjZbor V*, Osijek: 5 - 36.
- HOLBI, N., 1989, Sondažna zaštitna istraživanja na trasi plinovoda Virovitica-Kutina *VAMZ* 3.s., sv. XXII, Zagreb: 165 - 166.
- ISKRA - JANOŠIĆ, I., 1984, Arheološka istraživanja na području općine Vinkovci, Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji, *IzdanjaHAD* sv. 9, Zagreb: 143 - 151.
- IVERKOVIĆ, D., 1966, Ravnice, Tomašica, Garčnica - naselje bapsko-lendelske grupe, *ArhPregl* 8, Beograd: 19 - 21.
- IVERKOVIĆ, D., 1968, Rezultati sondažnih arheoloških istraživanja na području Moslavine, *ZbMost* 1, Kutina: 351 - 378.
- JANČEVIĆ, S., 1986, Rekognosciranje trase naftovoda Đeletovci-Rušćica u slavonsko-brodskoj općini i zaštitno iskapanje, *ObavijestiHAD* 1/1986, Zagreb: 39 - 41.
- KARMANSKI, S., 1979, Donja Branjeva Odžaci: 1 - 18.
- KORDA, J., 1960, Tragom prošlosti Vinkovaca, Vinkovci: 50 - 53.
- LOZUK, J., 1993, Arheološka topografija brodske Posavije, Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i brodskom Posavlju, *IzdanjaHAD* sv. 16/1991, Zagreb: 31 - 38.
- LOZUK, J., 1994, Arheološka istraživanja na trasi plinovoda Našice-Slavonski Brod, izlaganje na znanstvenom skupu u Požegi 15. i 16. XII 1994. g. (u tisku).
- MARKOVIĆ, Z., 1971, Breške (Gaj), Podgorač, Našice - naselje starčevačke kulture, *ArhPregl* 13, Beograd: 16 - 17.
- MARKOVIĆ, Z., 1975, Ražiče, Podgorač, Našice - srednjeneolitsko naselje, *ArhPregl* 17, Beograd: 13 - 14.
- MARKOVIĆ, Z., 1975a, Našice, novi prethistorijski i srednjovjekovni lokaliteti u godini 1975, *ArhPregl* 17, Beograd: 169 - 171.
- MARKOVIĆ, Z., 1977, Našice - novi prethistorijski i srednjovjekovni nalazi i lokaliteti, *ArhPregl* 19, Beograd: 138 - 141.
- MARKOVIĆ, Z., 1980, Gaj, Podgorač, Našice - naselje starčevačke kulture, *ArhPregl* 21, Beograd: 15 - 16.
- MARKOVIĆ, Z., 1985, Ražiče tip sopotske kulture, *AVes* 36, Ljubljana: 39 - 67.
- MARKOVIĆ, Z., 1987, Noviji i neobjavljeni arheološki nalazi iz Podravine i kalničko-bilogorske regije (I), *PodrZb* '87, Koprivnica: 142 - 152.
- MARKOVIĆ, Z., 1989, Novi priloz poznavanju neolita sjeverne Hrvatske Poročilo XVII, Ljubljana: 61 - 68.
- MARKOVIĆ, Z., 1993, Neolitička, eneolitička i ranobrončodobna naselja u sjevernoj Hrvatskoj Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i brodskom Posavlju, *IzdanjaHAD* 16/1991, Zagreb: 113 - 125.
- MARKOVIĆ, Z., 1994, Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba, Koprivnica: 1 - 302.
- MINICHREITER, K., 1978, Arheološka rekognosciranja Slavonije, *ArhPregl* 20, Beograd: 180 - 182.
- MINICHREITER, K., 1978a, Rekognosciranje arheoloških lokaliteta na terenu općine Đakovo, *GSMV* 37, Vukovar: 38 - 41.
- MINICHREITER, K., 1982, Zaštitno arheološko sondiranje prapovijesnog naselja "Podunavlje" u Aljmašu, općina Osijek, *GSMV* 46, Vukovar: 6 - 8.
- MINICHREITER, K., 1982/1983, "Pregled istraživanja nekropole grupe Gredani" u Slavoniji, *AnaliOs* 2, Osijek: 1 - 122.
- MINICHREITER, K., 1984, Brončodobne nekropole s paljevinim grobovima grupe Gredani u Slavoniji, Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji, *IzdanjaHAD* sv. 9, Zagreb: 91 - 106.
- MINICHREITER, K., 1985, Rekognosciranje terena općine Virovitica, *GSMV* 50/51, Vukovar: 41 - 51.
- MINICHREITER, K., 1986, Pepelane, neolitsko i eneolitsko naselje, *ArhPregl* 26/1985 Ljubljana: 40 - 41.
- MINICHREITER, K., 1986a, Pregled arheoloških nalaza na području općine Virovitica, *VirZb*, Virovitica: 81 - 89.
- MINICHREITER, K., 1987, Arheološko blago Baranje, *AnaliOs* 5, Osijek: 43-142.
- MINICHREITER, K., 1989, Istraživanja arheoloških lokaliteta na južnoj trasi autoceste Slavonski Brod - Velika Kopanica, *ObavijestiHAD* 3/1989, Zagreb: 42 - 44.
- MINICHREITER, K., 1990, Brodsko Posavlje, rekognosciranje, *ArhPregl* 29/1988, Ljubljana: 217 - 219.
- MINICHREITER, K., 1990a, Starčevačko naselje u Pepelanama kod Virovitice *VAMZ*, 3.scr.sv.XXIII, Zagreb: 17 - 40.
- MINICHREITER, K., 1990b, Prvi rezultati arheoloških istraživanja u Pepelanama, godinje 1985, Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji, *IzdanjaHAD* sv. 14, Zagreb: 19 - 38.
- MINICHREITER, K., 1990c, Arheološka istraživanja u Slavoniji i Baranji od 1985. do 1988. g. *AnaliOs* 7, Osijek: 141 - 170.
- MINICHREITER, K., 1990d, Starčevačko naselje kod Zadržavljaja, Slavonski Brod, *ObavijestiHAD* 2/1990, Zagreb: 23 - 25.
- MINICHREITER, K., 1991, Arheološka istraživanja na dijelu autoceste Slavonski Brod-Lipovac, *GodišnjakZSKH* 17/1991, Zagreb: 179 - 192.
- MINICHREITER, K., 1991a, Zaštitna arheološka istraživanja na trasi autoceste Zagreb-Beograd u 1990. g., *ObavijestiHAD* 1/1991, Zagreb: 16 - 18.

- MINICHREITER, K., 1992, *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj*, Zagreb: 1-104.
- MINICHREITER, K., 1992a, Ranoneolitička arhitektura sjeverne Hrvatske, Poročilo XX, Ljubljana: 17-26.
- MINICHREITER, K., 1992b, Kulturni predmeti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj, *PrilInstArheolZagreb*, Zagreb: 7-22.
- MINICHREITER, K., 1992c, Peći u starčevačkom naselju kod Zadubravljia, *OpusA* 16, Zagreb: 37-47.
- MINICHREITER, K., 1993, Starčevačka kultura na području broskog Posavlja, Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i broskom Posavlju, *IzdanjaHAD* sv. 16/1991, Zagreb: 39-51.
- MINICHREITER, K., 1993a, Arhitektura starčevačkog naselja kod Zadubravljia, Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i broskom Posavlju, *IzdanjaHAD* sv. 16/1991, Zagreb: 97-111.
- MINICHREITER, K., 1994, Arheološka topografija županijske Posavine, *Županijski vijećnik*, Županja: 109-116.
- MINICHREITER, K., 1995, Naselje staro 80 stoljeća, Požeški pučki kalendrar za 1995. g., Požega: 75-76.
- MINICHREITER, K., 1996, Slikana keramika starčevačke kulture iz Pepelane u sjeverozapadnoj Slavoniji, *PrilInstArheolZagreb* 10/1993, Zagreb: 7-22.
- MINICHREITER, K., 1996a, Nalazi starčevačke kulture u Osijeku kao priloga daljnjem upoznavanju najstarijeg naseljavanja istočne Slavonije, *OsjZbor* 22, (u tisku).
- MINICHREITER, K., i SOKAČ-ŠTIMAC, D., 1994, Požega, Ulica Pavla Radića - otkriće višeslojnog prapovijesnog naselja, *ObavijestiHAD* 3/1994, Zagreb: 36-37.
- MIŠKIV, J., 1994, Brod, arheološki lokalitet, Slavonski Brod, katalog izložbe.
- MIŠKIV, J., 1984, Arheološka karta broskog Posavlja, Slavonski Brod, katalog izložbe.
- MIŠKIV, J., 1994, Zaštitna arheološka iskapanja na trasi autoceste Zagreb-Lipovac, dionica Slavonski Brod-Velika Kopanica, *VijestiGodMuBroPos* 8, Slavonski Brod: 86-92.
- PLEMIĆ, V., 1976, Arheološka istraživanja na županijskom području u 1975. g., *Čardak* 1, Županja: 6-8.
- PLEMIĆ, V., 1976a, Preliminarni izvještaj o arheološkom iskapanju na lokalitetu "Šlajsi" kod Županice, *GSMV* 32, Vukovar: 20.
- SCHMIDT, R. R., 1945, *Die Burg Vučedol*, Zagreb: 1-120.
- SOKAČ-ŠTIMAC, D., 1976, Slavonska Požega, ciglana - prehistorijska nekropola, *ArhPregl* 18, Beograd: 45.
- SOKAČ-ŠTIMAC, D., 1977, Arheološke intervencije u Požeškoj kotlini, *GSMV* 34, Vukovar: 23-24.
- SOKAČ-ŠTIMAC, D., 1984, Arheološka iskapanja u Požeškoj kotlini, *ZbornikZSSiB* IV, sv. 1, Osijek: 116-137.
- ŠIMIĆ, J., 1984, Problematika daljnjeg istraživanja neolita i eneolita u Slavoniji i Baranji, *ZbornikZSSiB* IV, sv. 1, Osijek: 51-64.
- ŠIMIĆ, J., 1986, Pokusno iskapanje neolitičkog lokaliteta u Kneževim Vinogradima, *ObavijestiHAD* 1/1986, Zagreb: 16-17.
- ŠIMIĆ, J., 1986a, Nastavak istraživanja neolitičkog lokaliteta u Kneževim Vinogradima, *ObavijestiHAD* 3/1986, Zagreb: 35-36.
- ŠIMIĆ, J., 1989, Kneževi Vinogradi, osnovna škola, neolitičko naselje, *ArhPregl* 28/1987, Ljubljana: 40.
- ŠIMIĆ, J., 1989a, Novo višeslojno nalazište u Osijeku, *ObavijestiHAD* 2/1989, Zagreb: 25-26.
- ŠIMIĆ, J., 1995, Osijek, Retfala *ObavijestiHAD* 1/1995, Zagreb: 23-26.
- ŠPARIĆ, M., 1994, Geologija šire okolice Slavonskog Broda, izlaganje na znanstvenom skupu u Slavonskom Brodu 13. - 15. listopada 1994. g. (u tisku).
- TEŽAK-GREGI, T., 1986, 40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Koprivnica: 93.
- TEŽAK-GREGI, T., 1993, *Kultura linearnotrakaste keramike u središnjoj Hrvatskoj*, Zagreb: 1-91.
- TURKOVIC, M., 1990, Našašća ostanaka prehistorijskog doba u Kutjevačkoj okolici, *VHADns* IV 1899/1900, Zagreb: 204-205.

Zusammenfassung

ENTDECKUNG IN LUKAČ UND POŽEGA ALS EIN BEITRAG ZUR KENNNTNIS DER TOPOGRAPHIE DER SIEDLUNGEN DER STARČEVO-KULTUR IN NORDKROATIEN

Über die topographischen Eigenschaften der Siedlungen der Starčevo-Kultur in Nordkroatien stehen heute ausreichend aufschlussreiche Angaben zur Verfügung, die sich aus systematischen Geländeerkundungen, rechtzeitigen Interventionen bei zufälligen Anschnitten durch Bauarbeiten und aus grossen Schutzgrabungen in den letzten 20 Jahren ergaben.²

Die ersten, der Starčevo-Kultur entstammenden Funde wurden 1894 in Vukovar ausgegraben (DIMITRIJEVIĆ 1969, 12); etwas später, um 1900, wurde Starčevo-Keramik in Kutjevo und Draganju 3,15 aufgefunden (TURKOVIC 1900, 204-205). Von 1938 bis 1943 wurden Bapska, Sarvaš und Vučedol erforscht, und evidentierte wurden Erdut, Vukovar "Adica" und Vukovar "Ziegelei Elitz" (SCHMIDT, 1945, 125-127, 184-185).

Von 1950 bis 1970 wurden 12 neue Fundstellen evidentierte und auf 4 kleineren darunter wurden Sondagen durchgeführt: Satnica (DEKKER 1959, 42), Gorjani (DIMITRIJEVIĆ 1968, 28), Erdut "Veliki Liman" (BULAT 1967, 375), Ladimirevci (ŠIMIĆ 1984, 51-61), Bukovlje (BELIĆ und PETROVIĆ 1971, 11), Lipovac (KORDA 1960, 50-53), Podgorač (MARKOVIĆ 1971, 16-17), Ždralovi (DIMITRIJEVIĆ 1969, 16), Vinkovci (DIMITRIJEVIĆ 1969, 13-15) und Tomašica (IVEKOVIĆ 1966, 19-21).

Von 1970 bis 1980 wurden 7 Fundstellen evidentierte, auf 4 unter ihnen wurden kleinere Sondagen, in Vinkovci aber grosse Ausgrabungen auf einer Fläche von 6.450 m² vorgenommen: Gačište (MINICHREITER 1986a, 81-89), Kaniška Iva 16 (TEŽAK GREGL 1993, 13), Podgorač und Razbojište (MARKOVIĆ 1985, 44), Slavonski Brod "Marukićstrasse-Glogovica" (MINICHREITER 1992, 22), Stara Rača (DIMITRIJEVIĆ 1979, 236), Našice (BULAT 1971, 20-22; DIMITRIJEVIĆ 1978, 74), Šagovina Cernička (DIMITRIJEVIĆ 1978, 74, 76), Županja (PLEMIĆ 1976, 6-7), Vinkovci (DIMITRIJEVIĆ 1979, 239-240; ISKRA JANOŠIĆ 1984, 146-148, MINICHREITER 1992, 23-28).

Von 1980 bis 1991 (d.h. bis Anfang der serbischen Aggression auf Kroatien) wurden 13 neue Fundstellen entdeckt; 3 wurden zufällig angeschnitten, 3 wurden einer Sonde unterworfen, und Ausgrabungen wurden auf 5 Starčevo-Fundstellen vorgenommen. Bei den Geländeerkundungen wurden folgende Fundstellen evidentierte: Bicko selo (MINICHREITER 1989, 43), Glogovica (MINICHREITER 1992a, 17), Korduševci (LOZUK 1993, 38), Lovčić (MINICHREITER 1992a, 17), Orešac (1985, 45-46), Pčelić "Medakauša" und "Dakino Brdo" (MINICHREITER 1990a, 25), Pepelana (MINICHREITER 1985, 41-51), Polubaše (MARKOVIĆ 1985, 48), Slavonski Kobaš (MIŠKIV 1984, Katalog; MINICHREITER 1992a, 17; LOZUK 1993, 31-38), Stara Krivaja (evidentierte von K. MINICHREITER, J. MIŠKOV und J. LOZUK). Bei den Bauarbeiten wurden zufällig angeschnit-

zen: Lukač (Angaben des Stadtmuseums Požega)⁴, Sla-von-ski Brod - Užarevićstrasse bei Glogovica (LOZUK 1993, 31-38) sowie Slobodnica (LOZUK 1993, 31-38). Sondiert wurden Aljmaš (MINICHREITER 1982, 6-8), Gornja Vrba (Jančevski 1986, 40-41) und Vrpolje (JANČEVSKI 1986, 40). Im Zeitraum 1980-1991 wurden die grössten archäologischen Ausgrabungen der Starčevo-Siedlungen (auf einer Gesamtoberfläche von 8.400 m²) in den letzten hundert Jahren, von den ersten Freilegungen in 1894 bis auf den heutigen Tag, durchgeführt. Im Laufe von 1982, 1985 und 1986 wurden erforscht: Kneževi Vinogradi in Baranja (ŠIMIĆ 1986, 16-17; dieselbe 1986a, 35-36; dieselbe 1989, 40), von 1984 bis 1989 Vučedol im kroatischen Donauraum (DURMAN und FORENBAHER 1989, 33-35), 1985 Pepelana in Westslavonien (MINICHREITER 1985, 41-51; dieselbe 1990a, 17-40; dieselbe 1990b, 19-38; dieselbe 1990c, 141-170; dieselbe 1992, 17-20; dieselbe 1992a, 17-26; dieselbe 1992b, 7-22; dieselbe 1996, 7-22), 1989 Kapelica in Westslavonien (HÖLBL 1989, 165-166) und 1989-1990 Zadubravljje im Sava- und Drauraum (MINICHREITER 1989, 44; dieselbe 1990, 217-219; dieselbe 1990d, 23-25; dieselbe 1991, 179-192; dieselbe 1991a, 16-18; dieselbe 1992, 29-36; dieselbe 1992a, 17-26; dieselbe 1992b, 7-22; dieselbe 1992c, 37-47; dieselbe 1993a, 97-111; MIŠKIV 1994, 86-92). Von 1991 bis 1996 wurden 8 neue Fundstellen entdeckt, und auf 4 von ihnen wurden Sondagen durchgeführt: 1993 in Donji Slatinik (LOZUK 1994, in Druck)⁵ und in Makloševac⁶; 1994 in Požega (MINICHREITER und SOKAČ ŠTIMAC 1994, 36-37) und Osijek (ŠIMIĆ 1989a, 25-26; dieselbe 1995, 23-26)⁷; 1995 in Slavonski Brod, Ziegelei⁸ und 1996 bei Zagrade ("Rupe", "Kučište" und "Ograde")⁹.

In Nordkroatien wurden bisher 60 Starčevo-Siedlungen entdeckt (Abb.1) und somit die Ausbreitung dieser Kultur von den östlichen kroatischen Grenzen bis zur Bjelovargegend im Westen festgestellt. Innerhalb der bekannten Abgrenzungen dieser Kultur ist die Siedlungsdichte nicht gleichmässig, was eine Konsequenz der unzureichenden Geländeerkundung und der wenigen Möglichkeiten ihrer Entdeckung ist. Diese Siedlungen sind nämlich, falls einschichtig, in meisten Fällen von einer 60 cm breiten sterilen Erdschicht bedeckt, und bei mehrschichtigen Fundstellen sind die Starčevo-Funde ihrer chronologischen Lage nach, in der untersten Schicht aufzufinden. Aus dem Grunde liegen ihre Überreste selten in der oberen Erdschicht und zumeist werden sie infolge unterschiedlicher Bauarbeiten, in einer Tiefe von mehr als 60 cm aufgefunden.

Der Raum des Požegabeckens war als eine geomorphologisch geschlossene Einheit seit der ältesten Urgeschichte durch Flusswege mit dem benachbarten Sava- und Draurraum verbunden. Die günstigen geographischen Bedingungen ermöglichten ein kontinuierliches Nacheinander von Kulturen, vom jüngeren Neolithikum bis heute. Der archäologische Fundstoff weist darauf hin, dass in diesem zentralen slawonischen Raum alle für Südpannonien spezifischen Kulturen einander abwechselten, unter Beimischung der dem westlichen (alpinen) und östlichen (transdanubischen) Raum entstammenden Einflüsse. Die Siedlungen der

Starčevo-Kultur im Požegabecken wurden schon 1900 in Kutjevo und Draganlug entdeckt. Nach fast 100 Jahren wurden noch weitere zwei in Lukač (1991) und Požega (1994) entdeckt. In Lukač, auf südlichen Abhängen von Knidija, am linken Ufer des Baches Lukač (Abb.2), in einer mehrschichtigen, ungeschichteten Siedlung wurden Bruchstücke der Starčevo-Keramik, mit Barbotinkannelierung, aufgefunden. In Požega, am untersten Abhang von Papuk, am linken Orljavaufer (Abb.3) wurden Reste einer Starčevo-Erdhütte mit Bruchstücken einer Grobkeramik (verzert, in echter und kannelierter Barbotinteknik - Tabellen 1-3) und Feinkeramik (bemaltes geradliniges Muster - Tabelle 41) aufgefunden, die die Elemente der Stufen A und C der Starčevo-Kultur aufweisen. Zukünftige Analysen einer grösseren Anzahl von Funden werden zeigen, ob es sich hier um eine dauerhafte Siedlung im Verlaufe von einigen Stufen dieser Kultur, oder um deren gesonderte Entwicklung im Raum des Požegabeckens handelt.

Die topographischen Merkmale von 60 evidentierte Starčevo-Fundstellen in Nordkroatien haben auf bestimmte Gesetzmässigkeiten bei der Auswahl der Siedlungsstätte hingewiesen, die durch gute Ernährungsmöglichkeiten, Landwirtschaft, Jagd, Viehzucht und Früchtesammeln bedingt waren. Alle Starčevo-Siedlungen wurden in der Regel neben grösseren oder kleineren Flüssen gebaut, die grundlegende Überlebensbedingungen erfüllen: Trinkwasser, Bewässerung, Fischfang, Flusssteine in Hülle und Fülle zur Herstellung von Steingeräten sowie die Möglichkeit, den Handel stromaufwärts und -abwärts zu betreiben. Die Starčevo-Siedlungen waren nie isoliert oder voneinander weit entfernt (3-5 km), sondern gereiht (Abb.6-10), in breiten Bach- oder Flussstufen (Abb.10) nahe am Wasser gebaut.

In Westslavonien wurden im Tal des Breznicaflusses (Abb.6), der einst zwischen Gačište und Orešac in die Drau mündete (heute altes Flussbett der Drau) 6 Starčevo-Siedlungen entdeckt (Stara Krivaja, Pepelana, zwei in Pčelić, je eine in Gačište und Orešac), während an den linken Nebenflüssen der Save - Ilova mit Nebenflüssen Garešnica, Solarevac und Snaš - 4 Siedlungen (Kapelica, Tomašica, Kaniška Iva und Šagovina Cernička) entdeckt wurden.

In Nordslavonien waren die Siedlungen in Našice, Makloševac und Ladimirjević durch die Flüsse Breznica, Vučica und Karašica mit der Drau verbunden.

An den Draufern in Ostslavonien wurden 3 Siedlungen evidentierte (Osijek, Sarvaš und Aljmaš) und weiter an den Donaufern weitere 7 in der Reihe (zwei in Erdut, drei in Vukovar; ferner Vučedol und Bapska).

Im zentralen Slavonien waren durch die Flüsse Londa und Orjava und deren Nebenflüsse die Starčevo-Siedlungen des Požegabeckens (Požega, Lukač, Draganlug und Kutjevo), der Našicegegend - Quelle der Londa (Polubaše) und der nordwestlichen Abhänge von Dilj (Lovčić und drei Sied-

lungen bei Zagrađe mit dem Saveraum im Süden (nahe an der Mündung der Orłjava in die Save ist noch eine Siedlung östlich von Slavonski Kobaš) verbunden. Im Saveraum um Brod (Südslavonien) wurden in den Tälern grösserer Flüsse, die in die Save münden (Šparica 1994, in Druck) 13 Reihen von Starčevo-Siedlungen entdeckt: bei Glogovica 5 Siedlungen - Donji Slatinik, Glogovica, Bukovlje und Slavonski Brod 2 Siedlungen (Abb.7), am kleinen Fluss Brezna und dessen Nebenflüsse 3 Siedlungen - Korduševci, Zadubravlje und Bicko selo (Abb.8).

Im östlichen Slavonien, am Fluss Breznica (der dritte gleichnamige Fluss in Slavonien) wurden 3 Starčevo-Siedlungen in der Reihe - zwei in Stari Perkovci und eine in Vrpolje (Abb.7) entdeckt. Der kleine Fluss Breznica verband diese drei Siedlungen mit Vinkovci am linken Bosutufer und mit etwas südlicher liegendem Lipovac am rechten Nebenfluss der Save, der Spačva. Alle diese kleinen Flüsse münden in die Save, die ausser der Donau und der Drau der Hauptverkehrswege zur Zeit des Neolithikums war, nicht nur in unserem, sondern auch im grossen südpannonischen Raum (Abb.10).

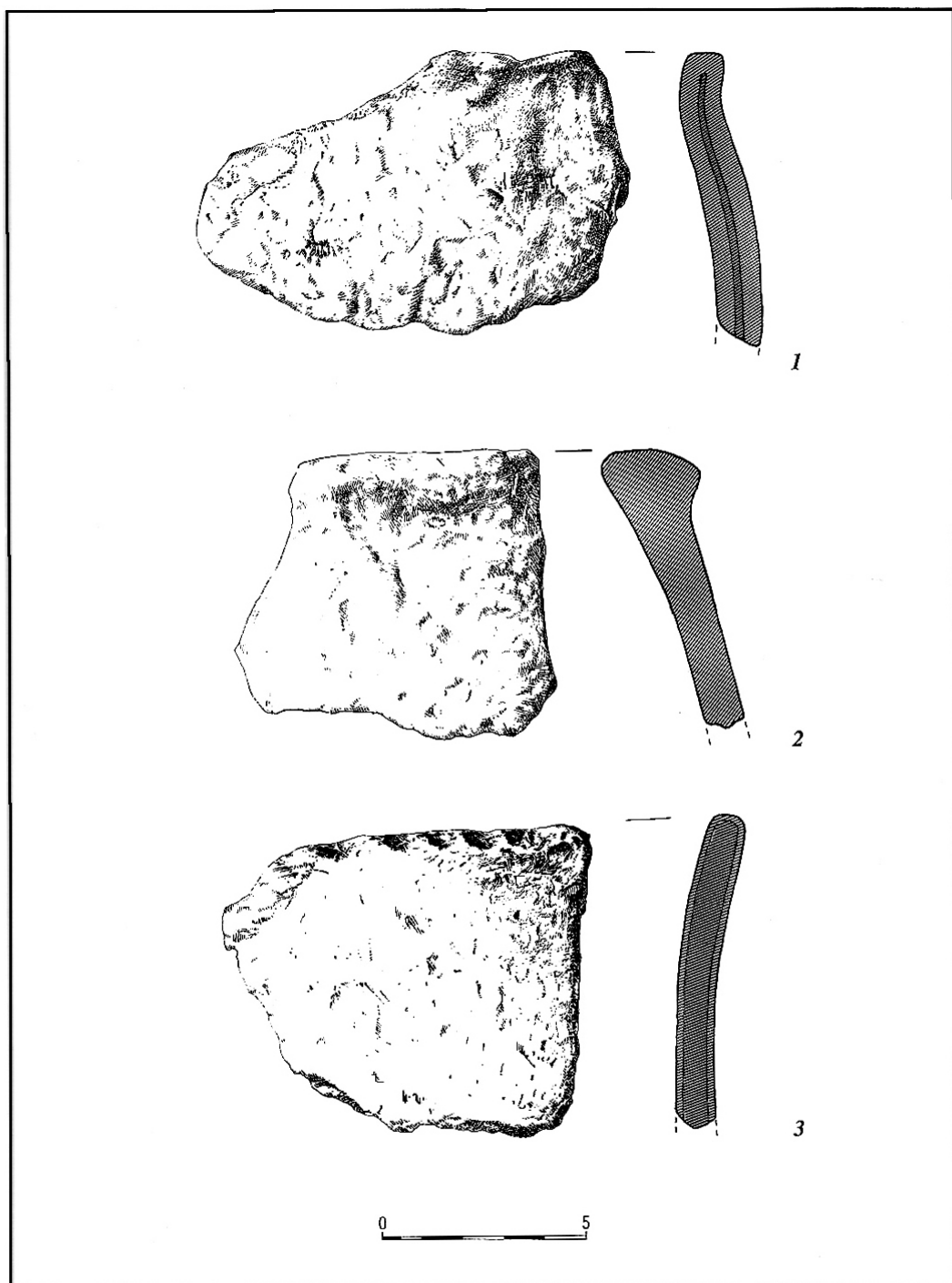
Bei der Errichtung der Starčevo-Siedlungen in der Nähe von Flüssen, wurde in der Regel, je nach dem Landschaftsbild, eine der drei Möglichkeiten gewählt:

- eine hohe Uferterasse an den grösseren Flüssen: Save, Seehöhe 80-100 m (Slavonski Kobaš, Slobodnica, Slavonski Brod-Bukovlje, Gornja Vrbica, Županja), Drau, Seehöhe 90-105 m (Gačište, Orešac-altes Draubett, Osijek, Sarvaš-altes Draubett und Aljmaš) und Donau, Seehöhe 85-120 m (zwei in Erdut, drei in Vukovar, je eine in Vučedol und Bapska).
- niedrige, sonnige Hügel die allmählich abfallen, und die kleinen Flussstäler erreichen; in Westslavonien befinden sich die Siedlungen in der Seehöhe von 95-190 m in den Tälern von Ilova, Garešnica und Solarevac (Kapelica, Kaniška Iva, Tomašica), ferner in den Tälern von Breznica (Stara Krivaja, Pepelana, zwei in Pčelić, je eine in Orešac und Gačište), und Snaš (Šagovina Cernička). Im zentralen Slavonien befinden sich die Siedlungen in einer Seehöhe von 85-190 m, an den Flüssen Breznica und Vučica (Našice und Ladimirci), an der Londa und Orłjava (Polubaše, Draganlug, Kutjevo, Požega, Lovčić) und der Glogovica (Donji Slatinik, Glogovica, Slavonski Brod), an der Brezna und am Bič (Korduševci, Zadubravlje und Bicko selo). In Ostslavonien sind die Siedlungen in einer Seehöhe von 80-85 m gebaut, an den Flüssen Breznica, Bosut und Spačva (zwei in Stari Perkovci, je eine in Vrpolje, Vinkovci und Lipovac).
- leicht angehobenes Trockengebiet - Erdbalken oder Hügelvorsprung in der Ebene an den ehemaligen Flüssen in Westslavonien in einer Seehöhe von 110-120 m (Ždravovo und Stara Rača), im zentralen Slavonien in Seehöhe 150-160 m (Zagrađe - drei Siedlungen); in Ostslavonien

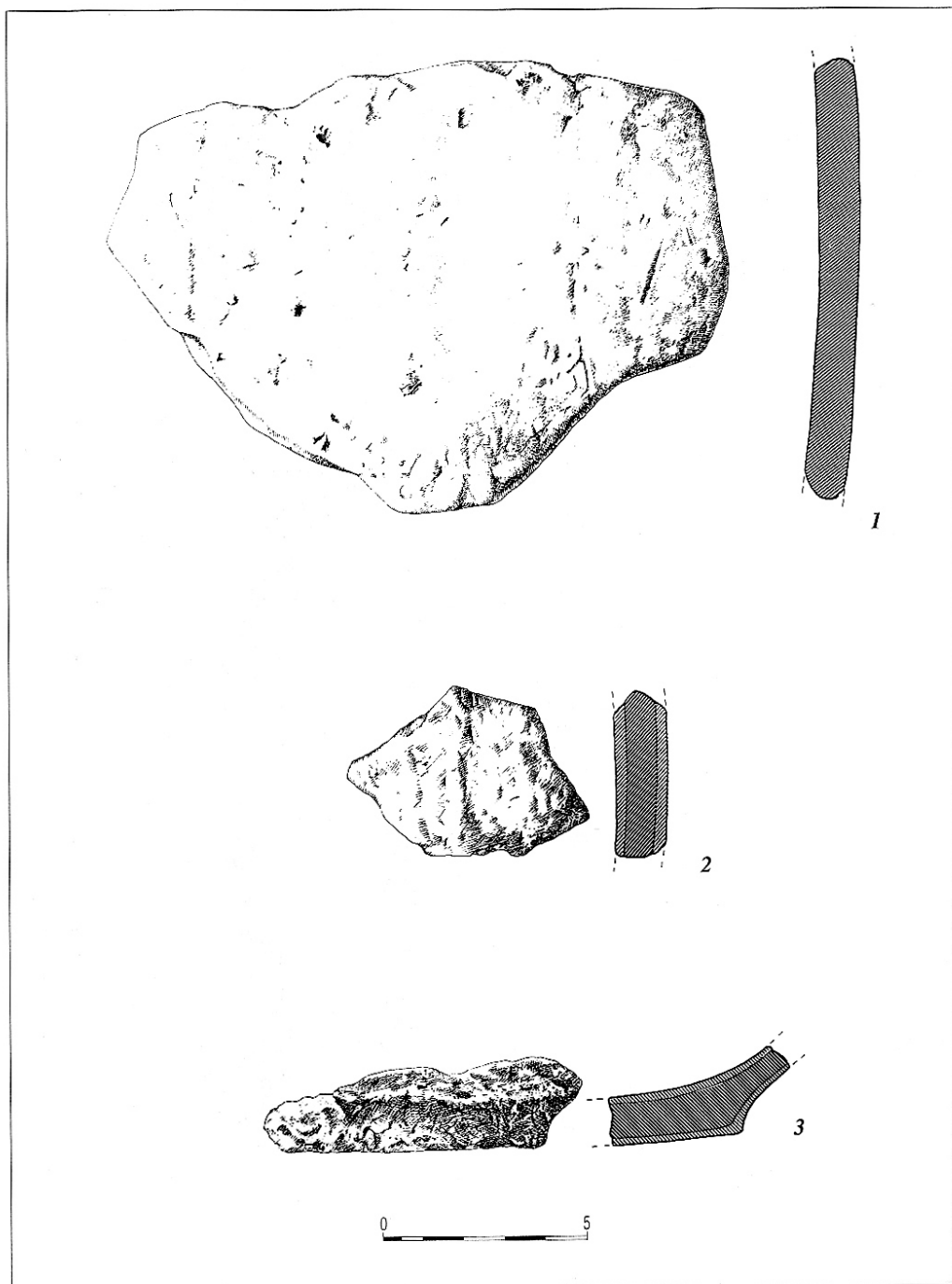
in Seehöhe 105-135 m (drei in Podgorač, dann in Razbojište, Gorjani und Satnica Đakovačka) und in Baranya in Seehöhe von 90-95 m (Kneževi Vinogradi).

Mehr als die Hälfte der bekannten Fundstellen (32) wurden in den letzten 10 Jahren entdeckt und erst durch ihre Kartierung ist es jetzt möglich geworden, die ältesten natürlichen Verkehrswege in Nordkroatien zu verfolgen. Grosse Flachlandflüsse, die Donau, die Save und die Drau, mit ihren verlangsamten Strömungen, verbanden Nordkroatien mit dem übrigen pannonischen Raum in diesem Teil Europas. Von gleicher Bedeutung waren auch ihre Nebenflüsse, die als die einzigen natürlichen Verkehrswege es der neolithischen Bevölkerung ermöglichten, tief in das Innere des slavonischen Gebirges vorzudringen. Obwohl bisher etwa 60 Starčevo-Fundstellen bekannt sind, hat uns eine geringe Zahl der bisher erforschten nur zum Teil ermöglicht, die Entstehung und Entwicklung der Siedlungen der Starčevo-Kultur auf unserem Boden zu verfolgen. Die Einschichtigkeit der meisten Siedlungen erschwert ihre Datierung und aus dem Grunde werden sie z.Z. nach den von S. Dimitrijević festgelegten (DIMITRIJEVIĆ 1979, 237, 241-252) und von K. Minichreiter ergänzten (MINICHREITER 1992, 53-54) stilistischen Eigenschaften chronologisch eingeordnet. Zukünftige Analysen des Alters und der Dauer der Siedlungen werden die chronologische Eingliederung in einzelne Entwicklungsstufen in verschiedenen geographischen Regionen Nordkroatiens (Slavonien und Baranya) ergänzen und näher bestimmen. Die Analyse der beweglichen materiellen Kultur weist auf eine stark autochthone Komponente hin, was die sich zunehmend festigende Auffassung über eine kontinuierliche Entwicklung der autochthonen Gemeinden im südpannonischen Raum in der Übergangsphase vom Mesolithikum zum Neolithikum untermauert. Durch das Ausbleiben der Nekropolen bei den Starčevo-Siedlungen (bisher wurden nur in Vinkovci¹¹ Skelette freigelegt, die infolge der Kriegsaggression auf Kroatien unzugänglich sind) wird der sich auf anthropologischen Analysen gründende Nachweis der Bodenständigkeit der Starčevo-Kultur in diesem geographischen Raum verhindert, wodurch die bisherige Auffassung über das Auftreten dieser Kultur als einer Folge der Migrationen vom Südost her verändert würde.

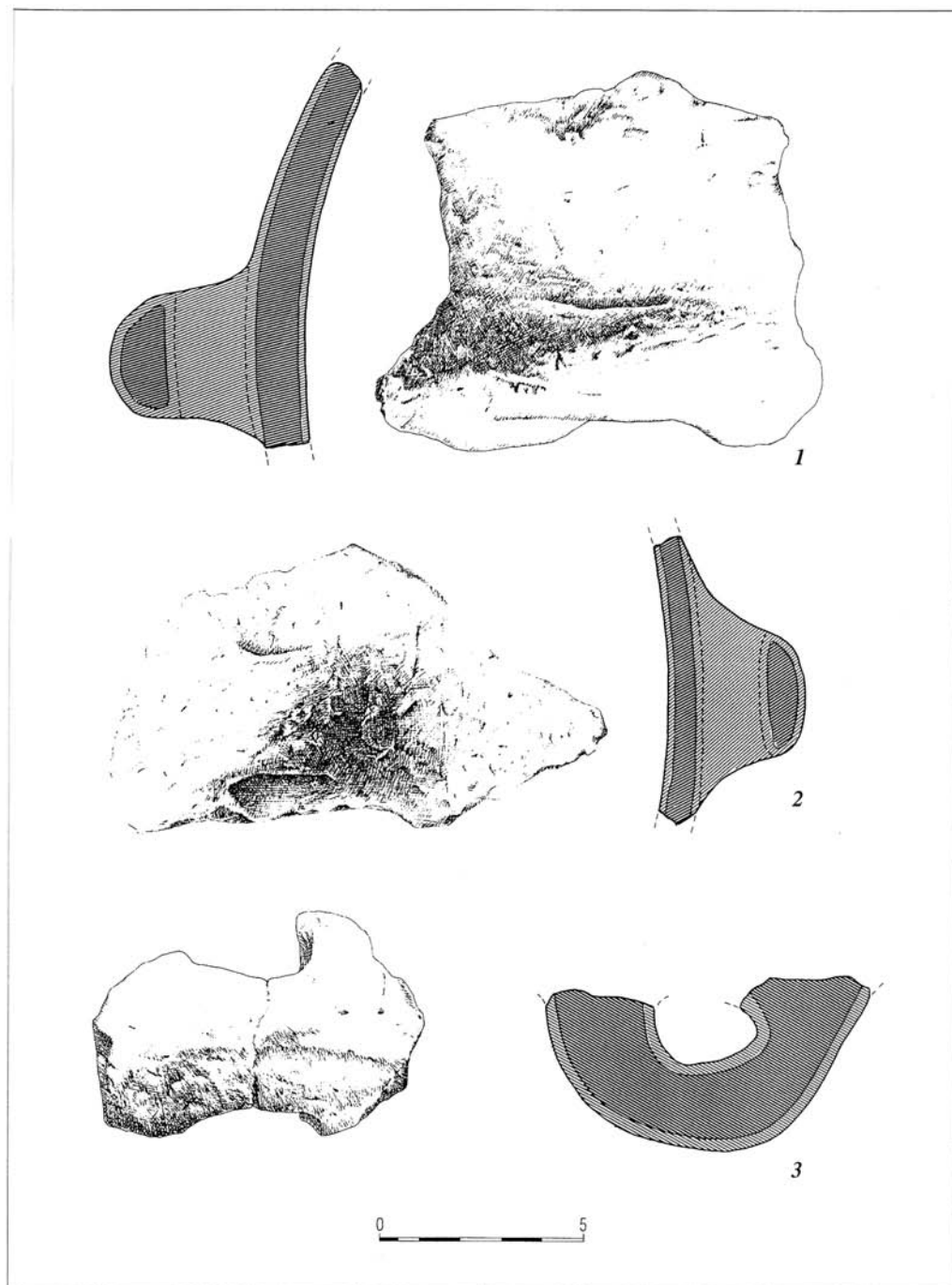
Übersetzung
Branka OIHNEC

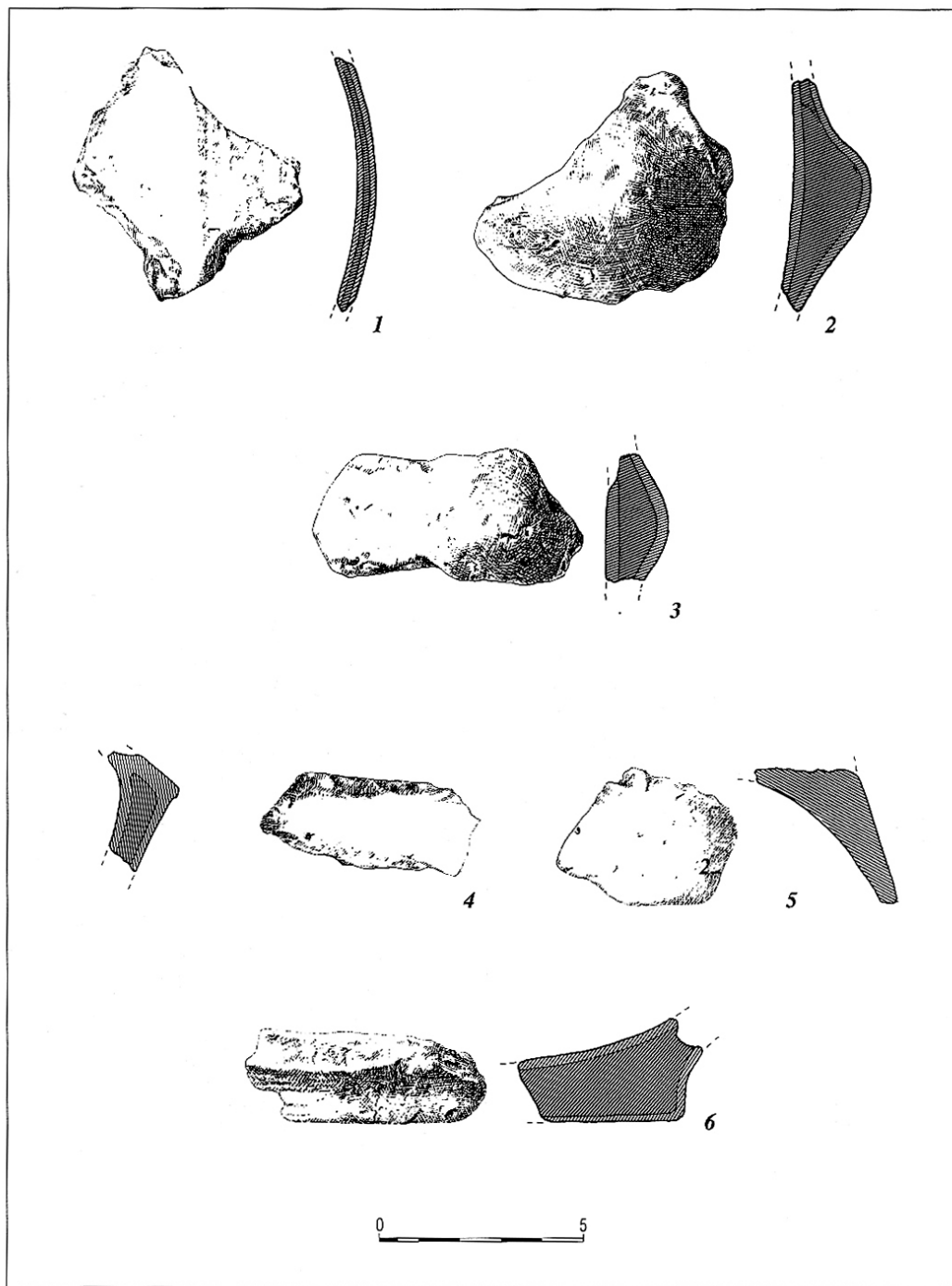
Tablica 1. Požega - Ulica P.Radića: starčevačka kultura, ulomci grubih posuda. Crtao M. GREGL.
 Tabelle 1. Požega - P.-Radić-Straße: Starčevo-Kultur, Fragmente grober Gefäße. Zeichnung: M.GREGL.

Tablica 2. Požega - Ulica P.Radića: starčevačka kultura, ulomci grubih posuda. Crtao M. GREGL.
 Tabelle 2. Požega - P-Radić-Straße: Starčevo-Kultur, Fragmente grober Gefäße. Zeichnung: M.GREGL.

Tablica 3. Požega - Ulica P.Radića: starčevačka kultura, ručke na grubim posudama. Crtao M. GREGL.
Tabelle 3. Požega - P-Radić-Straße: Starčevo-Kultur, Griffe grober Gefäße. Zeichnung: M.GREGL.

Tablica 4. Požega - Ulica P.Radića: starčevačka kultura, ulomci finih i slikanih posuda i kupa na nozi. Crtao M. GREGL.

Tabelle 4. Požega - P-Radić-Straße: Starčevo-Kultur, Fragmente feiner und bemalter Gefäße und Kelche mit Füßen. Zeichnung: M.GREGL.